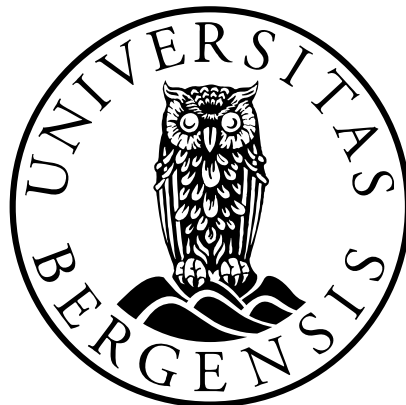

Hekseprosessene i Norge

*med fokus på lovgivning om tortur og vitner
på 1600-tallet*

Kandidatnummer: 43

Antall ord: 14556

JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

10. mai 2022

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	2
1 Introduksjon	4
1.1 Tema og problemstilling	4
1.2 Om fokuset på hekseprosessene	4
1.3 Metodiske betraktninger	5
1.3.1 Analysens sammenlignende metode	5
1.3.2 Kildemateriell og litteratur	6
1.4 Den videre fremstillingen	7
2 Om lovgivning	8
2.1 Sentral lovgivning	8
2.2 Lovgivning om tortur	8
2.3 Lovgivning om hekseprosessene	10
2.4 Lovgivning om vitner	11
3 Trolldomssaker i Finnmark	13
3.1 Introduksjon	13
3.2 Utvalgte avgjørelser 1634-1651	13
3.2.1 Marritte Thamißdatter fra Makkaur 1634	13
3.2.2 Murette fra Makkaur 1634	15
3.2.3 Bodelle Danielsdatter, Aksel Andersens hustru 1651-1652	16
3.3 Utvalgte avgjørelser fra 1654-1663	18
3.3.1 Murette 1654	18
3.3.2 Sigrid, Inngebret Klochers Kvinne 1654-1663	19
3.3.3 Oluff Oluffsen og Ingere 1654	21
3.3.4 Ingeborg fra Makkaur 1663	22
3.3.5 Dorette Poulsdatter 1663	23
3.4 Oppsummering	24
4 Trolldomssaker på Vestlandet	25
4.1 Introduksjon	25
4.2 Utvalgte avgjørelser fra 1592-1594	25
4.2.1 Oluf Gausdal 1592-1594	25
4.2.2 Dillis Rønke 1594	26
4.2.3 Johanne Jensdaotter Flamske og Anne Knutsdaotter 1594	28
4.3 Utvalgte avgjørelser fra 1623-1658	29
4.3.1 Barbro Bielland 1623	29

4.3.2	Anbjørg Olsdatter 1633	30
4.3.3	Ingeborg Alffsdatter 1650	30
4.3.4	Giertrud, Anders datter, Hundskor 1658	33
4.4	Oppsummering	36
5	En sammenligning av Finnmark og Vestlandet	37
5.1	Introduksjon	37
5.2	Bakgrunnen for ulikheter i praksis	37
5.2.1	Ulikheter og endringer ved rettssystemet	37
5.2.2	Demografi og geografi	39
5.2.3	Rettssystemet, demografi og geografi som kontekst.....	41
5.3	Sammenfattende betraktninger	45
	Litteraturliste	46

1 Introduksjon

1.1 Tema og problemstilling

Temaet er å se på håndhevelsen av lover om tortur og vitner i tilknytning til hekseprosessene i ulike deler av Norge på 1600-tallet. Hovedproblemstillingen er om det forekommer ulikheter i anvendelsen av reglene om tortur og vitner i Finnmark og på Vestlandet på 1600-tallet.

Tortur var ifølge Christian III's recess av 1547 § 17 og den Koldingske recess av 1558 § 8 bare tillatt i saker hvor en person først var dømt til døden. Det kan derfor være utfordrende å finne bevis for tortur i rettsdokumentene, da det lovlig bare kunne dokumenteres etter dødsdom.¹ I en del saker er det dokumentert at tortur er brukt *etter* domsavsigelse, og det er i noen saker dokumentert at tortur er benyttet *før* domfellelse.²

Det ble i den Københavnske reces om trolddomssager 6. desember 1547 § 8 lagt begrensinger på hvem som kunne vitne i retten, og dette ble videreført i etterfølgende bestemmelser. Det skal undersøkes om lovreglene om vitner ble fulgt i praksis.

I oppgaven vil jeg undersøke lovligheten av tortur og bruken av tortur, og om regler om vitner blir fulgt. Rettshistorisk er dette interessant fordi det i dag er en forventning om at saker som avgjøres på identisk rettsgrunnlag skal håndteres og dømmes likt. Det som undersøkes i denne oppgaven er derfor hvorfor det muligens finnes forskjeller innad i Norge, hvor lovreguleringen var den samme.

1.2 Om fokuset på hekseprosessene

Bakgrunnen for at fokuset i oppgaven er på hekseprosessene, er at hekseprosessene egner seg godt til en undersøkelse av regler om vitner og tortur. Det er både fordi det finnes konkret lovregulering om vitner og tortur i tilknytning til hekseprosessene og fordi det er godt dokumentert i kildematerialet.

¹ Willumsen 2013 s. 277

² Næss s. 211 / oppgavens kapittel 3 og 4.

Storhetstiden for hekseprosessene i Europa var i tidsrommet 1570 til 1680, og i Norge foregikk den mest intensive prosessen på 1620-tallet og 1660-tallet.³ De som ble anklaget under hekseprosessene kunne bli anklaget for ulike former for trolldom.

Trolldomsbegrepet kan skilles inn i tre grupper, skadevoldende trolldom, ikke-skadevoldende trolldom og djevelpakt.⁴ Disse tre gruppene kan deles maleficium, signeri og djevelpakt.⁵ I den norske trolldomsprosessen var det tilfellene med maleficium, skadevoldende trolldom, som utgjorde den største andelen av rettssakene.⁶ I denne oppgaven er det i hovedsak brukt saker hvor det er kvinner som har blitt stilt for retten, men det var også flere menn som ble stilt for retten.⁷ Bare i Rogaland ble 40 menn dømt i hekseprosessene i perioden 1577-1747.⁸ Saker hvor kvinner står tiltalt utgjør en større andel av trolldomssakene, noe utvalget av kildene gjenspeiler.

Det har vært omdiskuter hvor stor utbredelsen av trolldomsprosessene var i Norge.⁹ Det legges i dag til grunn at det var minst 750 saker som enten er registrerte eller som det finnes kilder på, fordelt på en tidsperiode på rundt 130 år.¹⁰ I perioden mellom 1575 og 1695 ble rundt 300 av de som ble beskyldt for trolldom dømt til døden.¹¹ I denne oppgaven blir 16 saker analysert, og det undersøkes både hvordan tortur blir brukt i disse dommene og om reglene for lovlige vitner blir fulgt.

1.3 Metodiske betraktninger

1.3.1 Analysens sammenlignende metode

For å besvare hovedproblemstillingen vil jeg bruke komparativ metode ved å sammenligne håndhevelsespraksis i Finnmark og på Vestlandet. Dersom analysen i oppgaven kapittel 3 og kapittel 4 viser at det foreligger ulikhet i håndhevelsespraksisen vil jeg så nærmere på

³ Hagen 2003 s. 131

⁴ Næss s. 5-7

⁵ Ibid s. 7

⁶ Næss s. 102 og 134

⁷ Hagen 2003 s. 272

⁸ Ibid s. 272

⁹ Hagen 2007 s. 90

¹⁰ Ibid s. 90

¹¹ Ibid s.90

kontekstuelle faktorer, slik som geografi, demografi og annen kontekst, som kan forklare ulikhetene.¹²

1.3.2 Kildemateriell og litteratur

Det primære kildegrunnlaget for analysen i denne oppgaven er tingbøkene fra 1600 – tallet. Det originale kildematerialet er over 400 år gammelt, og er det en god del som har gått tapt med tiden. Sekundærkilder vil derfor være viktig for å utfylle primærkildegrunnlaget.

I denne oppgaven vil jeg i hovedsak se på de tilfellene hvor uttrykket «pinlig forhørt» med lignende stavelsesmåter har blitt brukt. Dette er en direkte henvisning til at en person har blitt torturert, og det vil være sentralt om torturen er gjennomført *før* eller *etter* at en person har blitt dømt til døden. Det vil også være sentralt om tilståelser fremkommet under slike pinlige avhør vil kunne benyttes som vitenbevis i andre saker.

Oppgaven har hentet saker fra Vestlandet og Finnmark da det finnes relativt dekkende serier av tingbøker fra den sentrale perioden.¹³ I Finnmark er det dokumenter 92 trolldomssaker hvor resultatet ble dødsdom, og sakene kan derfor gi et variert og mangfoldig innblikk i hvordan rettstilstanden var.¹⁴ Kildene fra Vestlandet er valgt fordi det fremstår som at det finnes ca. 72 dødsdommer i forbindelse med trolldomsprosessene, og det er god tilgang på bevart kildemateriell noe som legger et godt grunnlag for analyse og sammenligning.¹⁵

Det finnes også bevarte lensregnskaper som på et overordnet nivå gir informasjon om inntekter og utgifter slik som bøter, og de kan også gi informasjon om inntekter og utgifter knyttet til dødsdommer som kost og losji for bøddelen.¹⁶ Lensregnskapene blir likevel ikke benyttet da den sentrale informasjonen om domsgrunnlaget og domsslutningen kan leses av i tingbøkene. Tingbøker vil derfor være primærkildegrunnlaget.

I noen tilfeller kan sekundærmateriale også være med på å underbygge det som fremgår av primærkildene. Liv Helen Willumsen har skrevet flere bøker om trolldomsprosessene i Norge

¹² Utgangspunktet for den komparative metoden følger av COMPASS-formula, jf. Koch 2020 s. 73 flg.

¹³ Willumsen 2013 s.257

¹⁴ Hagen 2003 s. 272

¹⁵ Hagen 2003 s. 272

¹⁶ Willumsen 2013 s. 263

som vil bli benyttet i denne oppgaven. Det samme vil «*Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet. En retts- og sosialhistorisk undersøkelse*» av Hans Eyvind Næss være, det må bemerkes at disse undersøkelsene er gjort i et sosialhistorisk perspektiv og ikke ett rettshistorisk. Disse sekundærkildene fungerer i hovedsak som veiledere for å finne frem til saker av relevans for oppgaven.

1.4 Den videre fremstillingen

I den videre fremstillingen vil jeg først ta for meg lovgivningen knyttet til hekseprosessene og reglene knyttet til tortur og vitner i kapittel 2. Videre vil jeg gjennomgå sentrale saker fra Finnmark i kapittel 3, og deretter vil jeg ta for meg de sentrale sakene fra Vestlandet i kapittel 4. Til slutt vil jeg analysere funnene fra sakene og sammenligne om det finnes likheter og ulikheter mellom Vestlandet og Finnmark i kapittel 5.

2 Om lovgivning

2.1 Sentral lovgivning

Den sentrale lovgivingen kan deles inn i to hovedgrupper: regler om tortur og regler om vitner. For å besvare oppgavens problemstilling er det først nødvendig å si noe om den rettslige reguleringen på 1600-tallet om hekseprosessene, tortur og om vitner. En av grunnene til at det på denne tiden ble vedtatt regler i tilknytning til trolddomssaker var at det var en utbredt tro på at magi fantes, og at det var mulig å benytte seg av svart magi og inngå avtaler med djevelen. I punkt 2.1 vil jeg først redegjøre for lovgivningen om tortur. Deretter vil jeg i punkt 2.2 redegjøre for lovgivningen knyttet til hekseprosessene. Avslutningsvis vil jeg i punkt 2.3 redegjøre for reglene som knytter seg til vitner.

2.2 Lovgivning om tortur

Det følger av Christian III's recess av 1547 at tortur bare kunne benyttes i «det tilfælde, hvor nogen allerede for en forbrydelse var dømt til døde».¹⁷ Dette følger av § 17 at «Om pynligen forhæring. Item skal ingen pynligen forhøres uden then, ther lougligen tillfornn forswundenn er til Døde for nogen Ugierning».¹⁸ Konsekvensen av dette var at de som var mistenkt for trolddom ikke skulle tortureres etter lovens ordlyd, det er kun tillat å «pinglig forhøre» noen som var dømt til døden. Selv om det ikke spesifikt går frem at bestemmelsen gjelder i Norge, er det en utbredt oppfatning at de ble benyttet analogisk i Norge, da overvekten av embetsmenn i Norge kom fra Danmark.

Lovreguleringen om tortur ble videreført i Koldingske recess 1558 § 19: «Ingen skal pinligen forhøris før end han er dømt», som også gjaldt i Norge.¹⁹

Videre ble også bestemmelsen i recessene fra 1547 og 1558 videreført i Christian V's Norske lov 1687.²⁰ En naturlig tolkning av bestemmelsen er at de norske domstolene fikk hjemmel til å utsette dødsdømte for «pinglig forhør» etter dødsdommen. Restriksjonen som følger av

¹⁷ Willumsen 2013 s. 412

¹⁸ Alm 2000 s. 56 / Den københavnske reces om trolddomssager <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-den-koebenhavnske-reces-om-trolddomssager-6-december-1547/>

¹⁹ Ibid s. 56 / Den Rette Jyske lowbog, København 1642 og <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-den-koebenhavnske-reces-om-trolddomssager-6-december-1547/> / Næss s. 184

²⁰ Alm 2000 s. 56

lovbestemmelsen er at ikke var åpnet for å bruke tortur som et middel for å fremtvinge en tilståelse som kunne brukes som bevis i saker. Bestemmelsen legger bånd på bruken av tortur.

Liv Willumsen har i «*Dømt til ild og bål – trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark*» uttalt at tortur kan komme til uttrykk både eksplisitt og implisitt.²¹ Dette er et naturlig resultat av at tortur ikke var tillatt å bruke mot en person som enda ikke var dømt til døden. Eksempler på implisitt angivelse av tortur kan være ulike uttrykk som «bekjente godvillig», «bekjente upint» og «bekjente frivillig», som kunne bli benyttet i etterkant av at en person hadde blitt utsatt for tortur eller for vannprøven.²²

Bare gjennom en tilståelse var det mulig for retten å få et fullstendig bilde av omfanget av forbrytelsen, og om det hadde vært andre trollfolk involvert.²³ For gjerningspersonen var det bare gjennom anger for sine forbrytelser at de hadde mulighet til å ha et håp om å få frelse, og dette førte til at torturen hadde både et praktisk og religiøst formål.²⁴

Torturmetoder som er nevnt i trolldomsprosessene i Finnmark i ulike kildematerialer er strekkbenken (pinebenken), rødglødende tener og «svol paa hendes bryst paa pinebenken».²⁵ Ikke alle som døde under hekseprosessene døde som følge av henrettelse etter at de hadde blitt dømt til døden. Det er ifølge Næss (1982) 13 eksempler på hvor kvinner, som var fengslet under mistanke om å ha utført trolldom, døde under fengselsoppholdet og dette kunne være en følge av hard tortur.²⁶ Det var også tilfeller hvor de anklagede ble fengslet i lengre tid, og da kunne de sitte fastspent med jern rundt hender og hals.²⁷ I de sakene som har blitt undersøkt i denne oppgaven er det ikke dokumentert hvilke metoder som blir benyttet, og det er ikke fremkommet bevis på «pinlig forhør» i alle de utvalgte sakene.

Vannprøven ble ikke ansett som tortur av rettsmyndighetene, og vil følgelig være et bevismiddel og ikke et torturmiddel.²⁸ Vannprøven eller vassprøven ble brukt i stor utstrekning, i Finnmark er det dokumenter at vassprøven ble brukt i 30 saker.²⁹ Vassprøven gikk ut på at

²¹ Willumsen 2013 s. 278

²² Ibid s. 278

²³ Sunde s. 188

²⁴ Ibid s. 188

²⁵ Willumsen 2013 s. 279

²⁶ Næss s. 172 | Hagen 2007 s. 125

²⁷ Willumsen 2013 s. 279

²⁸ Ibid s. 252

²⁹ Hagen 2007 s. 90 og Willumsen 2013 s. 252

den anklagede ble kastet ut i signet vann, og dersom personen fløyt var det et tegn på at det hellige vannet støtte Dem fra seg og den anklagede var derfor skyldig.³⁰

Da vannprøven ikke defineres som tortur, kan den lovlig dokumenteres i domsreferatet. Det er likevel slik at vannprøven kunne få den anklagede til å endre mening og bekjenne seg skyldig i de påstander som var fremlagt.³¹

Vannprøven ble for første gang underkjent i Finnmark av lagmann Mandrup Pedersen Schønnebøl i 1653.³² Selv om han lagmannen underkjente vannprøven i 1653, ble den likevel benyttet etter dette tidspunktet. Vannprøven hadde blitt brukt i stor grad i Finnmark, selv om det i Norge ikke fantes en hjemmel for bruk av vannprøven i rettslig sammenheng.³³

Resultatet av tortur var ofte at den dømte beskylte andre for å være delaktige i trolldom eller at de viste av andre som var trollfolk. Dette førte til en rekke utleggelser av andre trollfolk, som medførte at man kunne bli stilt for retten og bli dømt til døden basert på vitneutsagn.³⁴

2.3 Lovgivning om hekseprosessene

Lovgrunnlaget for trolldomsprosessene i Norge bygger på Trolldomsforordningen av 1617, gitt av Kong Kristian 4. Dette var den første felles dansk-norske loven om trolldom.³⁵ Lovgivningen som omhandler malificium og djevelpakt vil være den sentrale delen av forordningen i tilknytning til oppgaven, selv om forordningen også regulerer bruken av hvit magi.

Det følger av forordningen at for de som omtales som «rette trollfolk» det vil si de «som har bundet seg til Djevelen, eller omgås med ham, må de forholde seg til loven og traktater», skal de etter forordningen straffes på «deres hals uten all nåde».³⁶ Dette betyr at det er de som bedriver trolldomskunst som knytter seg til djevelen og malificium, skadevoldende trolldom, skal dømmes til døden uten nåde. Ordlyden tilsier at alle personer som bedriver svart magi eller maleficium, uavhengig av hvilke sosialt lag de tilhører og uten vekt på om de er mann eller kvinne, skal dømmes til døden.

³⁰ Hagen 2007 s. 90

³¹ Willumsen 2013 s. 280

³² Sunde s. 188

³³ Ibid s. 188

³⁴ Alm 2000 s. 252

³⁵ Hentet 8.3.22: <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/forbrytelse-og-strauff/trolldomsforordningen-av-12.oktober-1617>

³⁶ Hentet 8.3.22: <https://www.norgeshistorie.no/kilder/kirkestat/K1104-Trolldomsforordningen-av-1617.html>

Straffen for å ha bundet seg til Djevelen var å bøte med livet. Hvis en person dømmes for å bedrive slik trolldom hadde De ikke muligheten til å bli landsforvist. Det er i disse tilfellene hvor en person som er «rette trollfolk» blir dømt til døden at man deretter kan usesettes for tortur. Dette blir da utgangspunktet for trolldomssakene hvor man står tiltalt for selv å ha utført magi knyttet til djvelpakt eller skadevoldende magi.

Det følger av forordningen at de som ble dømt for signeri ikke skulle straffes med døden men heller landsforvises.³⁷ Recessen av 1617 ble videreført i 2. boks 28. kap i Christian IVs store recess av 1643.³⁸ Bestemmelsen fikk ny ordlyd i Norske lov av 1687, men dette medførte i realiteten ingen endring.³⁹

Trolldomsforordningen av 1617 sier ikke noe om tortur eller vitneførsel, og er i hovedsak inkludert for å gi bakgrunnsinformasjon om trolldomsprosessene. Det fantes egne bestemmelser for tortur som tidligere redegjort for, og det var egne regler om vitner.

2.4 Lovgivning om vitner

I den Københavnske reces om trolldomssager 6. desember 1547 § 8 ble det lagt begrensinger på hvem som kunne vitne i retten. Det følger av bestemmelsen at «Item skalle ey heller nogen udediske Mendiske, eller nogre andre, som forwunden er for nogen uerligh Sag, Tyffue, Troldkarle eller Troldqwinder, staa till troende, enthen uid Windnisbyrdt eller i andre Maade, ehuaadt the wille sige eller windne paa nogen.»⁴⁰

Med dette ble det lagt ned et forbud mot at noen som var trollkvinne eller mann kunne vitne mot noen i retten. Det blir også forbudt «i andre Maade» for trollfolk å vitne mot noen eller beskyldte noen for noe. Ordlyden tilsier med dette at uttalelser dømte trollfolk har fremsatt andre steder enn for retten ikke heller lovlig kan benyttes i en sak. Dette fordi trollmennesker måtte kunne anses som «udediske Mendiske». Dette kan ha vært med på å hindre makabre utleggelser og kjedeprosesser i Danmark-Norge, i motsetning til andre steder i Europa.⁴¹

³⁷ Hentet 8.3.22: <https://www.norgeshistorie.no/kilder/kirkestat/K1104-Trolldomsforordningen-av-1617.html>

³⁸ Næss s. 83 / Hentet 5.5.22 s. 325-326:

<https://www.nb.no/nbsok/nb/119d797ed6a304df581c737867edba5b?lang=no#221>

³⁹ Næss s. 83

⁴⁰ Hentet 8.3.22 <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-den-koebenhavnske-reces-om-trolldomssager-6-december-1547/>

⁴¹ Næss s. 184

Denne bestemmelsen ble i stor grad gjentatt i den Koldiske recess av 13. desember 1558 artikkel 18, som også gjaldt i Norge.⁴²

Det følger av Kong Christian IV norske love 1604 Tingfarebolck cap IV at «En mands vidne er som ingen vidne, oc to mends vidne ere saa gode som ti mends vidne»⁴³ Det var først med Kong Christian Vs norske lov 1687 at vi fikk omfattende regler om vitner.⁴⁴

Dette betyr at det i Norge helt fra starten på hekseprosessene forelå et forbud mot å bruke trollfolk som vitner i rettssaker og å bruke uttalelser fra trollfolk som grunnlag for rettsforfølgelse. Kong Christian IVs norsk lov av 1604 inneholdt ingen bestemmelser som endret på rettsiltanden for vitner, som fulgte av recessen av 1588 som fremdeles var gjeldende utover 1600-tallet.

⁴² Hentet 8.3.22 <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-den-koebenhavnske-reces-om-trolldomssager-6-december-1547/> / Næss 1982 s. 184

⁴³ S. 11 <https://www.nb.no/nbsok/nb/22696dc192d7b421ec2d94d90e153646?index=2#39>

⁴⁴ Næss s. 185

3 Trolldomssaker i Finnmark

3.1 Introduksjon

De sakene som er valgt ut er valgt på bakgrunn av at de kan belyse hvordan reglene om tortur og vitner ble benyttet i hekseprosessene fra de valgte områdene, samtidig som de gjør det mulig å undersøke om rettsanvendelsen var i overensstemmelse med gjeldende regelverk.

Det er valgt ut 8 saker fra Finnmark, fordelt over en periode fra 1634 til 1663. Det er 5 domfellelser som lyder på straff med bål og brann og to tilfeller der de tiltalte døde før dom. I den resterende dommen blir de anklagede dømt til bot.

Avgjørelsene er valgt fordi de er med på å gi et bredt bilde av hvordan situasjonen var, og da de er hentet fra ulike tidspunkt åpner for å se en mulig utvikling i rettsbruken.

Det skal også bemerkes at formuleringen «hun iche bør aat straffis paa hindis lifff till Ildt och boell» brukes både av fogden og av dommerne, fordi formuleringen kan få det til å fremstå om at påtalemakten ikke ønsker straff. Denne formuleringen er ikke en formulering om at personen bør frikjennes, men det er mer et retorisk spørsmål som kunne i dag ha blitt formulert som «bør hun da ikke straffes» som betyr at de mener at personen skal straffes. Dette gjelder både for Finnmark og Vestlandet.

3.2 Utvalgte avgjørelser 1634-1651

3.2.1 Marritte Thamißdatter fra Makkaur 1634⁴⁵

Marritte Thamißdatter ble 21. april 1634 ført foran edsvorne lagmenn på Makkaur tingsted for å svare på beskyldninger om at hun skulle være i stand til å utføre «aff de Konster som Ingeborgh Oluff Mogenßens aff Haffningsbergh haffde sagt paa hinde, och gich till sin dødt der paa».⁴⁶ Ingeborgh Oluff Mogenßens hadde blitt ført på tinget den 9. april 1634, og ble dømt til bål og brann for å ha bedrevet trolldomskunster.⁴⁷ Marritte benektet for dette.

⁴⁵ Willumsen 2017 s. 62-64.

⁴⁶ Willumsen 2010 s. 85

⁴⁷ Ibid s. 83

Marritte kunne fri seg fra anklagene dersom naboer og grannekvinner ville sverge ed med henne om at hun ikke var skyldig i slike kunster. Da ingen ville sverge en slik ed, fremsatte fogden påstand om at hun burde «*proberis paa Søen*» siden dette var tredje gang hun var utlagt for trolldom.⁴⁸

Da hun ble prøvd på sjøen «*Flødt hun som en Dubbell*».⁴⁹ Selv om Marrite fløt under vannprøven ville hun likevel ikke bekjenne at hun var skyldig for retten.

Fogden fremsatte så påstand om at hun etter slik utlegging og prøving burde miste livet til bål og ild, og «*Vaar Endelige dom begierendis*».⁵⁰

Konklusjonen til retten var at siden hun var utlagt for tredje gang og hadde blitt prøvd på sjøen, måtte hun finnes skyldig: «*och er dermed funden schyldigh Kunde Vi Iche Rettere Kiende, Endt at hun Jo bør, at Miste sit liff till Ildt og boell*».⁵¹

Deretter følger av domsreferatet at Marrite ble «*Pinligh forhør, och lidet bekiende*». Her er det en tydelig henvisning til at Marrite ble torturert etter at hun hadde blitt dømt til døden. Dette er i samsvar med recessen fra 1588 som tillater tortur i tilfeller hvor en person allerede er dømt til døden. Dette er bakgrunnen for at det fritt kan refereres til det «*pintlige forhøret*» i rettsreferatet. Det som er interessant er at Marrite dagen etter skal ha bekjent at hun var skyldig i flere forhold og utlagt andre medskyldige trollkvinner, og dette «*bekiende hun Wpint*».⁵² Hun innrømmet blant annet at «*fordj Rasmus Siffuerßen sloe Oluff Poulßens gamle Igien, m(et) en Spiger Bleff hun Vredt, Och siden Kom dem nogen ordt emellom Derom, strax der epter, fich handt om i Ryggen*».⁵³

Det som er av interesse her er at Marrite under tortur skal ha tilstått lite, men allerede dagen etter skal hun upint ha bekjent seg flere forhold. Det er som tidligere nevnt mulig å lese ut tilfeller av implisitt tortur i domsreferater., noe som i dette tilfelle kan fremkomme når uttrykket «*bekjente upint*» brukes. I dette tilfellet kan det indikere at det har blitt brukt tortur som ikke er dokumentert i rettsreferatet, nettopp fordi det er en slik markant endring i Marrites holdning fra første dag med tortur til den andre dag hvor hun tilsynelatende ikke er torturert. Det fremstår som at målet med torturen var å få Marrite til å tilstå sine ugjerninger, men også for å få henne

⁴⁸ Willumsen 2010 s. 85.

⁴⁹ Ibid s. 85

⁵⁰ Ibid s. 85

⁵¹ Ibid s. 86

⁵² Ibid s. 86

⁵³ Ibid s. 86

til å utlegge andre. Hun utla blant annet Ingeborg fra Hamningberg, Kirsten fra Kjelvik, Anne fra Kjelvik og Murette, Oluf Mørrings hustru.⁵⁴

Det finnes ingen henvisninger til domsgrunnlaget i rettsreferatet. Det er nærliggende at det er recessen fra 1588 som utgjør grunnlaget for muligheten til å pinlig forhøre henne

Det fremstår som at grunnlaget for saken mot Maritte er at hun har blitt utlagt av en annen trollkvinne, noe som er i strid med loven. Det følger av den københavnske reces om troldomssager 6. desember 1547 § 8 at de som var dømt for å være trollfolk ikke var pålitelige vitner, trollfolk kunne ikke vitne i retten eller på noen andre måter vitne eller anklage andre.

Det kommer også frem at Maritte blir torturert for å utlegge andre som trollfolk, og det fremstår som at hennes utleggelse vil være med på å danne grunnlaget for videre anklager mot andre jf. saken til Marete fra Makkaur, enda hun etter loven ikke er et pålitelig vitne. For selv om hun ikke møter i retten selv for å anklage Murette, vil hun på «andre Maade» vitne mot Murette. Hvis retten bygger saken på de utleggelse som Maritte kom med utenfor retten, vil det være i strid med loven.

3.2.2 Murette fra Makkaur 1634⁵⁵

Resultatet av utleggelsen til Maritte Thamisdatter var at en kvinne ved navn Murette fra Makkaur ble ført for retten 5. august 1634.⁵⁶ Hun benektet å ha gjort det Maritte Thamisdatter hadde beskyldt henne for, og hun benektet at hun kunne troldomskunst.⁵⁷

Det fremgår av rettsreferatet at Maritte Thamisdatter ikke var ført som vitne direkte for retten i dette tilfellet, dommen ble bygd på uttalelser Maritte hadde kommet med etter at hun selv ble dømt.

Murette utalte for retten at «dersom hun schule lide (eller gud bedret) schulle der flere gaa mett epter».⁵⁸ Etter at hun hadde utalt dette og fordi troldomsbeskyldninger var rettet mot henne ble det vurdert til at hun burde prøves på sjøen. Resultatet av vannprøven i dette tilfellet var at hun fløt.

⁵⁴ Willumsen 2017 s. 63

⁵⁵ Ibid s. 66

⁵⁶ Ibid s. 66

⁵⁷ Ibid s. 66

⁵⁸ Willumsen 2010 s. 91

Fogden la frem påstand «om hun iche bør at straffis paa hindis lifff till Ildt och boell» fordi hun under vassprøven fløt.⁵⁹ Dette ble også sett i sammenheng med at hun «hun till forne Waar Lagt at Louguerge sig iche helder Kunde aff sted Komme och Ingen Ville suerge met hinde da epter hinde tilslagede»⁶⁰ Det må nevnes at referansen til at hun «Waar for lagt at louguerge sig» er en henvisning til meded som var en metode som ble brukt for å kunne frikjenne den anklagede ved at enten seks eller 12 personer avla meded som bevis.⁶¹

Dette er en type ed som stammer fra det syvende og åttende århundret, og det refereres til en slik ed både i Frostatingsloven og Gulatingsloven.⁶²

Marette fra Makkaur ble på bakgrunn av dette dømt til å «paa hindis lifff till Ildt och boell».⁶³

Da hun var dømt til døden ved ild og bål ble hun senere torturert, og under torturen bekjente hun at hun var skyldig i alt det Mairite hadde anklaget henne for, og at det var Marette som hadde lært Mairite trolldomskunst.⁶⁴ Hun hadde allerede gitt indikasjoner på at hun kom til å utlegge flere om hun ble dømt, ved å si at «dersom hun schule lide (eller gud bedret) schulle der flere gaa mett epter».⁶⁵

Slik det fremstår i domsreferatet er det etter at hun dømmes til bål og brann at hun blir utsatt for tortur som et middel for å få henne til å tilstå, og utlegge andre trollfolk. Siden hun nå var dødsdømt var bruk av slik tortur lovlig.

Vi ser at hun er utlagt av en annen dømt trollkvinne, Maritte, og det fremstår som at det er vitnemålet hennes som er grunnlaget for saken. Dette er igjen i strid med recessen av 1547 § 8 om at trollfolk ikke er pålitelige vitner. I de korte domsreferatene fremgår det ikke om hun også har blitt utlagt av andre for å bedrive trolldomskunst.

3.2.3 Bodelle Danielsdatter, Aksel Andersens hustru 1651-1652

Bodelle Danielsdatter blir for første gang anklaget for å være trollkvinne av Gundelle

⁵⁹ Willumsen 2010 s. 92

⁶⁰ Ibid s. 91-92

⁶¹ Ibid s. 92 / Willumsen 2017 s. 272

⁶² Willumsen 2017 s. 272

⁶³ Willumsen 2010 s. 92

⁶⁴ Willumsen 2017 s. 66

⁶⁵ Willumsen 2010 s. 91

Omundsdatter på tinget på Vardøhus 1. desember 1651.⁶⁶ Gundelle Osmundsdatter ble dømt til bål og brann for utøvelse av trolldomskunst.

Bodelle blir ført for retten 5. februar 1652, etter å ha vært fengslet, for å svare på om «hun endnu Vilde Staa Wed huiß hun Nogle dage, forleden haffde bekiennet i Wnnder fougden Morten Jensenns Stue, i henndeß egenn mannd och flerre got folcheß paahør» om at hun hadde vært med på å forgjøre Jon Jonsens skip.⁶⁷ Hun vedgikk først dette, men gikk senere bort fra denne tilståelsen.

Videre bekreftet hun en bekjennelse som hun hadde avlagt foran Herr Hans Pedersen sammen med to lagrettemenn og flere vitner, men hun trakk denne bekjennelsen så tilbake på flere ganger senere.⁶⁸ Dette førte til at Morten Jensen og hans kone Gundel Nilsdatter vitnet at mens hun satt fengslet hos dem hadde Bodelle sagt at hun «de Wilde schiche bud effter hendiß mannd Axell, saa uilde hun goeduligen Bekiennde huiß hun Kunde aff Throldomß Kunster Huilchet och scheede.⁶⁹ Morten Jensenn og Lauridtz Axelßen vitnet også om at de hadde hørt Bodelles «bekiennelse i Daug till forenn for prestenn»⁷⁰ Basert på Bodelles egne bekjennelser og etter det som hadde blitt sagt spurte fogden om «hun iche bør at Straffes till Ild och Boell».⁷¹ Det blir ikke avgjort om hun skal dømmes på dette tidspunktet.

Bodelle blir ført for retten 23. februar 1652, og spurt om sin tidligere bekjennelse som hun nå gikk bort fra. Dette førte til at hun «thillfundenn effter Sin førige Wtilltungen bekiennelse for got folch, pinligen at schulle høriß».⁷² I dette tilfellet fremstår det som at det blir bestemt at hun skal tortureres, selv om det ikke foreligger en dødsdom, fordi hun selv skulle ha innrømmet å være en trollperson. Men på dette tidspunktet hadde Bodelle trukket tilbake sine tidligere tilståelser. Hun blir derfor torturert i strid med loven.

Den 28. februar 1652 blir Bodelle igjen ført for tinget, og «vedgikk godvillig sine tidligere bekjennelser».⁷³ Hun blir på bakgrunn av det hun selv har innrømmet dømt til å straffes på sitt liv til ild og bål.⁷⁴

⁶⁶ Willumsen 2010 s. 98

⁶⁷ Willumsen 2017 s. 75 / Willumsen 2010 s. 103-104

⁶⁸ Willumsen 2017 s. 75

⁶⁹ Willumsen 2010 104-105 / Willumsen 2017 s. 75

⁷⁰ Willumsen 2010 s. 105

⁷¹ Ibid s. 105

⁷² Ibid s. 107

⁷³ Willumsen 2017 s. 76

⁷⁴ Ibid s. 77

I denne saken ser vi at retten bestemmer at Bodelle skal tortureres *før* hun er dømt til døden, noe som er i klar strid med bestemmelsen om tortur i recessen fra 1588 som sier at ingen skal pinlig forhøres uten å være dømt til døden.

Torturen fremstår som urettmessig, da Bodelle på torturtidspunktet ikke er dødsdømt. Det fremstår som at torturen nesten er et resultat av at retten blir lei av at hun tilstår, og så trekker tilståelsen. I dette tilfellet blir den ulovlige torturen brukt som et middel for å få en tilståelse i flere vitners nærvær, slik at Bodelle kan dømmes til døden.

I dette tilfellet er det en dømt trollkvinne som har framsatt påstander om at Bodelle også skulle ha lært og bedrevet trolldom. I dette tilfellet var utleggelsen fremsatt for retten, noe som er i strid med at trollfolk ikke kunne vitne for retten. Dette er et brudd på reglene om hvem som er pålitelige vitner, jf. Recessen av 1547 § 8. Men i dette tilfellet fremstår det også som at det er flere enn bare trollfolk som vitner mot Bodelle, og det er derfor mulig å dømme henne på disse vitnemålene, og ikke bare basert på trollkvinnens påstander.

3.3 Utvalgte avgjørelser fra 1654-1663

3.3.1 Murette 1654

Murette ble anklaget av Karen Jonsdatter den 9. februar 1654: «och da War medt henne same baadt at forgiøre, Axell i Kieberig Sin Quinde Murete, som och haffuer Med Slig Konnster». ⁷⁵ Videre den 13. mars 1654 fremsetter igjen Karen Jonsdatter påstander om Murette, men Murette som var tilstede «høyligenn benechtete, ganndsche och Aldeeliß intet medt Slig Diffuelß Konnster at Kunde omgaaeßeller haffde Lerdt». ⁷⁶ Videre påstår Karen at de hadde møttes hos Peder Henningsen hvor Maritte sa «til henne, nu Estu Sterchere endt Jeg, Dog Wj haffuer mannge gannges drages Samen». ⁷⁷

Den 5. april 1654 ble Murette ført for retten, hvor hun nå bekjente at hun hadde lært trolldomskunster, og at hun sammen med «Karen Joenßdotter och forgiøre Peder Hening(sens) Baad vdj Kieberig». ⁷⁸ Dette resulterte i at den 2. juni 1654, etter at Murette hadde innrømmet å

⁷⁵ Willumsen 2010 s. 140-141

⁷⁶ Ibid s. 144

⁷⁷ Ibid s. 144

⁷⁸ Ibid s. 153

kunne trolldomskunst, «Kunde Vij ey Rettere Kiende End hun Joe for saadane gierninger burde att Lide pass Kroppen till Ild och Boell.»⁷⁹

Det fremkommer ikke her noe om Murette ble pinlig forhørt senere, og det fremgår ikke av dommen hva rettsgrunnlaget for avgjørelsen var.

I denne saken benekter Murette for å være skyldig i trolldom, men når hun senere blir ført for retten bekjenner hun å kunne trolldomskunst. Det nevnes ikke eksplisitt at tortur blir benyttet hverken før eller etter dom, men det er påfallende at hun skifter mening så drastisk

Det som er interessant er at både i denne og påfølgende dom ble vannprøven nektet gjennomført fordi det ikke var noe grunnlag for dette i lov. Dette blir nærmere tatt opp i påfølgende sak. Igjen ser vi at den anklagede blir dømt på bakgrunn av anklager satt frem av andre dømte trollfolk, i dette tilfellet fremsatt foran retten, noe som er i strid med gjeldende rett.

3.3.2 Sigrid, Ingebret Klochers Kvinne 1654-1663

Stavemåten i de ulike rettsakene er ulike, men basert på at begge skal ha vært konen til Ingebrich Klocker og at Sigrj og Sirrj er relativt like stavemåter må det kunne antas at begge dommene omhandler samme kvinne.

Sigrid ble også anklaget 13. mars 1654 av Karen Jonsdatter, «Att Kunde medt Throldombß Konnster omgaaeß»⁸⁰. Sigrid var tilstede i retten denne dagen «och høyligenn Benechtete, Alldeelis intet medt Slig Konnster at Kunde omgaaeß eller haffde lert, eller same Koe forgiortt Menn Sadannt hennde schameligen at uere paa løygenn».⁸¹

Dette førte til at fogden den 1. april 1654 fremsatte «paa K: Ma: Wegenne satte Wdj Rete, om for^{ne}: Thuende Vdlagt quinnnder Marrite och Sirrj effter saadanne Bekiennnelsße iche bør at probberis paa Siøen».⁸² Resultatet av dette var at «Att effterdj Lougen eller *Recesen*, intet der om for melder Itemb de thill forenn ehr Wberøchtete, och ingen Beuißelige gierning hoes, eller Nogenn som Dennem sag giffuer, Kunde de iche till Kiennedes at *probreis* paa Siøenn eller Vdj Bødelenns hennder».⁸³

⁷⁹ Willumsen 2010 s. 155

⁸⁰ Ibid s. 145

⁸¹ Ibid s. 145

⁸² Ibid s. 148

⁸³ Ibid s. 148

Her kommer det tydelig frem at det var lover og regler som skulle følges selv om de ikke nevnes eksplisitt i hver dom. Dette kommer spesielt godt frem her hvor Murette og Sigrid ikke kunne utsettes for vannprøven, fordi de ikke tidligere var beryktet for å bedrive trolldom og fordi ingen utførte gjerninger kunne tillegges dem. Dette viser også at det skjer en utvikling i retten, det fremstår som at det kreves lovhjemmel for slike inngrep som vannprøven.

Hverken loven eller recessen sier noe om vannprøven, og lagrettemennene ser seg ikke i stand til å kunne idømme en slik prøve. Det er også tydelig at fordi de ikke er mistenkt for å ha bedrevet trollkunst kan de ikke overleveres til bøddelen for det man kan anta er tortur eller dødsstraff, siden det ofte var bøddelen som var ansvarlig for dette.

Den 20. desember 1662 ble Sigrid Olsdatter ført for retten, etter å ha blitt utlagt av andre trollkvinner.⁸⁴ Sigrid «Sagde sig gandsche Ingen Throlddom vdaff nogen haffde Lært, ey heller Kunde»⁸⁵ Hun hadde også blitt bedt om å skåle til en kvinnes gud ved navn «Oele», hvorpå hun skal ha svart «Jeg troer paa min Gud, och du maa tro paa din Gudt, Mens Gandsche Inttit wilde antage den schaale».⁸⁶ Sigrid bekjenner at hun hadde lært å signe med en aftenbønn av en «Aaden».⁸⁷ Videre ble det fremsatt påstand om at Sigrid etter Christian IVs Recess, 28. kapittel burde rømme Danmark og Norges riker.⁸⁸ Resultatet blir at Sigrid Olsdatter blir dømt til fra sin bopel og til å forlate riket til Hans Kongelige Majestet.⁸⁹

Sigrid Olsdatter ble ført for retten 12. januar 1663, på nytt utlagt for å kunne trolldom. En person ved navn Solwe bekjenner at hun er en trollkvinne og «At Sigrj Klochers waar och en Throldquine».⁹⁰ Sigrid får spørsmålet om hun tørr å la seg bli prøvd på sjøen, noe hun bekrefter.⁹¹ Det følger videre at «Da Langt Omsiider, Effter flittig *Examnering* och formaaning, Er hun gaaen til fuldkommen Sandheds Bekiendelse Saa følger».⁹² Det fremgår ikke av kildene hva resultatet av vannprøven hennes ble.

Sigrid bekjenner nå å være skyldig i flere forhold, blant annet at «hun haffde forgiort Peder Christensens Koe i waarøen» og at hun utlegger ei Margrette, kalt Liren, for å være trollfolk.⁹³

⁸⁴ Willumsen 2010 s. 117

⁸⁵ Ibid s. 199

⁸⁶ Ibid s. 200

⁸⁷ Ibid s. 201

⁸⁸ Willumsen 2017 s. 119

⁸⁹ Ibid s. 119

⁹⁰ Willumsen 2010 s. 205

⁹¹ Ibid s. 120

⁹² Ibid s. 205

⁹³ Ibid s. 206-207

Resultatet for Sigrid ble «Da Effter Tiltale, Giensuar och den Sags Leylighed, Och Effterdi hun iche Kand fragaae, Joe at haffue omgaaedis med Fandens Konster och Trolddom, Mens hendis bare Sandhed dersom i alle maader, frjwilligen omsiider bekiendt haff(ue)r Da formedelst Slig fulle begangne Mißgiernninger Kunde wij iche Anderledis Kiende och dømme, End Joe bør at Liide paa Sit Liiff til Ild och boel, saaledis som forsk^t: er *passerit*;»⁹⁴ Resultatet er at Sigrid blir dømt til døden med bål og brann.

Sigrid blir først blir dømt for signeri, noe som gir henne muligheten til å bli landsforvist i stede for å måtte bøte med livet. Dette viser at retten var klar over innholdet i Kong Christian IVs lov, og at det skulle differensieres mellom hvit magi og sort skadelig magi.

Her er det tydelige referanser til at Sigrid skal ha bekjent sine ugjerninger frivillig, noe som kan trekke i retning av at hun ikke har blitt utsatt for tortur. Det nevnes midlertidig at hun erkjenner og tilstår etter en lang og flittig «Examningering och formaaning», noe som kan trekke i retning av at hun har blitt utsatt for en annen form for press for å få frem en bekjennelse.

Det er de samme lagrettemennene og fogd som overså den første dommen til Sigrid og den etterfølgende dødsdommen. Da de henviser Kong Christian IVs lov ved navn i den første prosessen, gir det en indikasjon på at de har kunnskap om gjeldende rett.

Lange og flittige utspøringer og formaninger kan dekke over for at hun har blitt torturert, men formuleringene får det til å fremstå som at loven ikke er brutt. Det er påfallende at hun hele tiden har nektet for å kunne trolldomskunst, for så å plutselig innrømme alle de forhold hun er anklaget for. Dette kan ikke konkret bevises, og er i stor grad spekulasjon, men det fremstår som en trend at det påpekes at de anklagede frivillig erkjenner ting de dager før kan ha benektet. Det kommer også frem at Sigrid er utlagt av andre trollkvinner, hvor den andre trollkvinnen forklarer seg dirkete for retten, og at hun selv utlegger andre for å være skyldig i trolldom. Dette er igjen i strid med loven om lovlige vitner.

3.3.3 Oluff Oluffsen og Ingere 1654

I sammenheng med den forrige dommen ble også Oluff Oluffsen og hans kone Ingere og hans sønn stevne for retten. Den 9. februar 1654 skal Karen Jonsdatter fortalt at hun brukte trolldom for å bistå dem til sjøs, og dette skal hun ha fått betaling for.⁹⁵ Resultatet av tilståelsen til Karen, som «de iche Kunde Benechte, Menn berete Att de iche Wiste at der Whar Noget ondt medt,

⁹⁴ Willumsen 2010 s. 209

⁹⁵ Ibid s. 142

efftersom dj ~~hun~~ iche Wiste at det War en Throldquinde, eller hun denn Tidt for saadant Wahr i Røchte»⁹⁶ Resultatet ble at de dømt til å skrifte offentlig, og betale bot.⁹⁷

Her kommer det tydelig frem at lagrettemennene må ha hatt kunnskaper om Trolldomsforordningen av 1617 og av 1643. Dette kommer til syne når de idømmer skriftemål og bot i samsvar med loven, da det i dette tilfellet var snakk om noen som hadde benyttet seg av trolldomskunst og ikke selv var trollfolk. De dømmes i hovedsak på bakgrunn av hva en dømt trollkvinne har fortalt, noe som er i strid med recessen av 1547/1588 hvor det blir slått fast at trollfolk ikke er lovlige vitner. Da de innrømmer å ha mottatt hjelp av Karen fremstår det som at de blir dømt på bakgrunn av deres egen bekjennelse noe som bety at dommen ikke lengre er bygd på uttalelsene til en dømt trollkvinne. Dette er da i samsvar med loven.

3.3.4 Ingeborg fra Makkaur 1663⁹⁸

Ingeborg fra Makkaur, Peder Krogs kone, blir ført for retten 26. januar 1663, anklaget av Solwe og to pikebarn.⁹⁹ Ingeborg nektet å bekjenne, og det ble derfor spurt om hun «Kunde Laugwerge Sig Sielff tolfte. heller Huis iche, da til hendis Sags befrielse, at Lade à *probere* paa Søen».¹⁰⁰ Resultatet av dette var at hun fløt på sjøen foran Gud og alle mennesker, og dette var «it Kiends teign och i saa maader; Dernest Bleff hun Pinligen forhør».¹⁰¹ Under det pinlige forhøret bekjenner hun blant annet at «Bornne som for Throlddom Allerede tilforen er henRettit, hende haffde en fisch wdi fieren giffuet, Om hun haffde Kommit Nogit derwidi Throlddomb wed kommende, weste hun iche mens fich ont dervdaff. Saa Hun maatte Spydte det op igien»¹⁰²

Det fremstår for retten at det er tilstrekkelige at hun har blitt utlagt av flere for trolldom, sett i sammenheng med at hun fløt under vannprøven, til å utsette henne for pinlig forhør. Slik det fremstår blir Ingeborg altså pinlig forhørt før hun er dømt til døden.

Det følger videre at Ingeborg på nytt ble ført for retten den 29. januar 1663, og hun ble spurt om hun «nu for Retten wille Bekiende och wdsiiige».¹⁰³ Det underbygges at Ingeborg er torturert før dødsdom da hun på nytt blir ført for retten for å bekjenne flere forhold. Hun er allerede torturert fra tidligere, og tilståelsen kan derfor være et forsøk på å unngå mer smerte.

⁹⁶ Willumsen 2010 s. 148

⁹⁷ Ibid s. 148

⁹⁸ Ibid s. 127-128

⁹⁹ Ibid s. 221

¹⁰⁰ Ibid s. 221

¹⁰¹ Ibid s. 221

¹⁰² Ibid s. 222

¹⁰³ Ibid s. 222

Det står ikke mer i dette rettsreferatet om hva dommen til Ingeborg blir.¹⁰⁴ Det fremkommer i «Kilder til Trolldomsprosessene i Finnmark» at Ingeborg etter dette møtet blir «torturert til døde, dratt ut i galgen på Steilneset og brant sammen med levende kvinner som var blitt anklaget og dømt for trolldom».¹⁰⁵

Slik det fremstår, på bakgrunn av det som kommer frem i de kildene som fremdeles finnes, er Ingeborg utsatt for tortur uten å ha blitt dømt til døden. Dette var i strid med loven.

Hun blir dømt på bakgrunn av å ha blitt utlagt av en trollkvinne ved navn Solwe. Trollkvinner kunne som kjent ikke selv vitne for retten og det var heller ikke mulig på annen måte å bygge på det trollfolk skal ha sagt eller ville utlegge andre for. Dette er da i strid med det som var gjeldende rett.

3.3.5 Dorette Poulsdatter 1663

Den 10. mars 1663 ble Dorette Poulsdatter ført for retten, utlagt for å ha bedrevet trolldom.¹⁰⁶ Hun var utlagt av «Margrette Jonßdatter, Saa wel som Ragnilde Endreßdatter, och Sigrj Jonnßdatter, och at hun schall were Ligge deelachtig wid Trolddoms Konster som hun och de Andre Er,».¹⁰⁷ Dorette fortalte hvem hun kunne ha lært trolldomskunst av, men bekjente ikke mer etter dette.¹⁰⁸

Deretter ble hun utsatt for vannprøven, noe som resulterte at hun fløt.¹⁰⁹ Dette rettsreferatet er hentet fra Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10 Justisprotokoll 1654-1663 fol. 263b-264a.¹¹⁰ Dorette Poulsdatter ble torturert denne natten til hun døde, og ble «senere brent på Steilneset sammen med levende kvinner som var blitt anklaget og dømt for trolldom», dette følger av Lagtingsprotokollen for Finnmark 1647-1668 fol. 166¹¹¹

Her, i likhet med saken til Ingeborg fra Makkaur, ble Dorette utsatt for en slik behandling at det fikk døden til følge. Også i dette tilfellet fremstår det som at Dorette ble torturert før hun var dømt til døden, og tiltalt på bakgrunn av uttalelser fra andre trollfolk. Dette er klart i strid med

¹⁰⁴ Willumsen 2017 s. 128

¹⁰⁵ Ibid s. 128, ref. SAT, LF 1647-1668, fol. 167

¹⁰⁶ Willumsen 2017 s. 141

¹⁰⁷ Willumsen 2010 s. 252

¹⁰⁸ Willumsen 2017 s. 141

¹⁰⁹ Ibid s. 141

¹¹⁰ Ibid s. 141

¹¹¹ Ibid s. 141

hva som var gjeldende lovning angående muligheter for å utsette en person for tortur og reglene om vitner.

3.4 Oppsummering

Etter denne gjennomgangen av saker fremstår det som at reglene for lovlige vitner i stor grad ikke blir fulgt i Finnmark. Dette kommer til uttrykk ved at det i flere av sakene er trollfolk som står for retten og utlegger andre som trollfolk. Videre bygges det også på uttalelser fra trollfolk som har fremkommet utenfor retten, noe som vil kunne anses som «andre Maade, ehuaadt the wille sige eller windne paa nogen.»¹¹²

I forbindelse med reglene om tortur, fremstår det som at det er en viss kunnskap om at tortur ikke er lovlig å benytte før trollpersonen er dømt til døden. Selv om det ikke kommer eksplisitt til uttrykk i alle saker om tortur er benyttet eller ikke, er det påfallende som tidligere nevnt at en anklaget/dømt person endrer standpunkt mellom to rettsmøter. Dette kan tale for at tortur også ble brukt implisitt, både *før* og *etter* dom.

Det kommer til uttrykk at tortur benyttes før dødsdom i flere saker, noe som er klart i strid med lovreglene om tortur.

¹¹² Hentet 5.5.22: <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-den-koebenhavnske-reces-om-trolldomssager-6-december-1547/>

4 Trolldomssaker på Vestlandet

4.1 Introduksjon

Det er valgt ut 8 saker fra Vestlandet, fordelt på en periode fra 1592 til 1658. Det er 7 domfellelser som lyder på straff med bål og brann og ett tilfelle hvor den tiltalte blir dømt til å forlate byen. I ett av tilfellene er det en mann som står tiltalt for å være trollkar.

Disse er valgt fordi de er med på å gi et bredt bilde av hvordan situasjonen var, og da de er hentet fra ulike tidspunkt kan det være mulig å se en utvikling i rettsbruken. De første 4 sakene er hentet fra en tidsperiode som egentlig er utenfor det sentrale området som er 1600-tallet, men de er valgt med fordi de kan gi et bilde på lovbruken før Trolldomsforordningen av 1617.

4.2 Utvalgte avgjørelser fra 1592-1594

4.2.1 Oluf Gausdal 1592-1594

Oluf Gausdal stod anklaget for å være en trollkar. Starten på dommen til Oluf mangler, jf. Bergen Rådstueprotokoll 1592-1594 fol. 19a-30b. Det fremkommer i dommen at det er en diskusjon om konen til bispem skal måtte stå personlig for retten og avgi sin forklaring sammen med Oluf.¹¹³

Det kommer frem at «Oluff Goudsdall mere ennd offuer tuo aars thidh for sin eigenn bekendhe Troldoms gierninger er fennngsligenn anholten paa Bergennhus Och samme Troldkarll tuende ganger i begge eders neruerelse er inndkallet for os paa wort Raadhus denn første gang Anno 90 den x Octobris, Och ephtherdij ingen wille da hannom thiltalle och anklage for hans misgierninger, kunde wij derfor paa denn thidh noget Enndeligt om hanns thilbørlige straff beslutte»¹¹⁴ Ved andre innkalling ble han heller ikke anklaget for gjerningene sine.¹¹⁵ Det fremstår som at tiltalen i dette tilfellet avhenger om Maren Rubbertzdatter vil møte for å stå med han i retten. Det resulterer i at «icke sige hende paa denne thidh her for retten at staa med samme Throldkarll».¹¹⁶

¹¹³ Bergen Rådstueprotokoll 1592-94 Fol. 31b flg.

¹¹⁴ Ibid fol. 34b

¹¹⁵ Ibid fol. 34b

¹¹⁶ Ibid fol. 35b

Den 3. oktober 1592 møter igjen Oluff Gausdal for retten hvor han blir spurt «om nogenn haffde Locket, kjøpt eller bedett hannem thill at sige troldoms gierninger paa nogenn, Derthill suarit forne Troldkarll at inngenn haffde hannom derom bedet i nogenn maade att sige anndet Ennd som hannd sielff friwilligenn bekiende wille»¹¹⁷

Etter dette ble det lest opp et brev dater 19. august 1592, fra Kong Christian 4 som førte til at «Peder Taat at skulle lade samme Troldkarll fordre for rette oc sidenn, epther hanns eigenn bekiendelse oc hues andre widnisbyrdh offuer hannom kand were forhuerffuit, Lade ga dom offuer hannom, Och hues domb offuer hannom Vd giffues, saa oc hues hannd sielff bekiender dett at lade klaringen antegne oc Opschriffue Och sidenn lade hannom epther hanns misgierninger epther dommens liudelse strax staa sin rett oc bekomme sin thilbørlige straff som hanns Mayts breff i sig selff wijdere formeller»¹¹⁸

Etter dette bekjente Oluff at han blant annet hadde «Leerdh Troldoms kaanst hos Marine i Haldorsgaardh».¹¹⁹ Det er videre skrevet ned at Oluff selv bekjenner utvunget sine troldomsgjerninger, og at han da etter norsk lov og gammel kristenrett skal dømmes til døden.¹²⁰ Det ender med at Oluff blir dømt til «straffis paa sit Liff for singe egne bekiente troldomsgjerninger».¹²¹

Det fremkommer av dommen at de som anklager Oluff ikke er trollfolk selv, men vanlige borgere. Dette betyr at de er lovlige vitner, jf. Koldingske recess av 13. desember 1558 artikkel 18.

Av dommen følger det at Oluff bekjenner sine handlinger frivelig, og upint. Det er ingen klare holdepunkter i dommen for at Oluf har blitt torturert, det fremkommer heller ikke om han blir torturert etter dødsdommen.

Dommen følger med dette de regler som gjaldt for tortur og vitner.

4.2.2 Dillis Rønke 1594

Den 2. mars kom «Dilis Røncke som er Mogenns Maatis hustru boenndis hersammestedt som epther an klagerenns begiering denn 9 Januarij sist forledenn bleff fenngseligen for waritt» for

¹¹⁷ Bergen Rådstueprotokoll fol. 40b

¹¹⁸ Ibid fol. 40b-41a

¹¹⁹ Ibid fol. 42b

¹²⁰ Ibid fol. 43b-44a

¹²¹ Ibid fol. 44a

retten.¹²² Videre følger det at «høffuetzmann paa Bergen hus befaling haffuer ladett schriffue nogle widnisbyrdh, offuer forne Dilis om hendes troldoms røgte oc gierninger».¹²³

Et vitne, Agatha Joenn, skal ha sagt at fordi Dilis ikke fikk betaling for en «Kannde Øll» skulle Agatha «faa baade scham oc schade» noe som skulle ha ført til at Agatha straks «fartt Ondh saa at hun war nær sprengdh».¹²⁴ Et annet vitne, Helga Olsdatter, sa at Dilis hadde lovet henne det onde og sagt «Och sagde gud naade dig fattige for den Tunge bønn, du badst min fattige husbond mig sielff oc mitt barn, naar du schaltt suare derthill».¹²⁵ Det skal ha ført til at mannen til Helga døde, og hennes barn «sex wgger derepther da døde dett samme henndis barn i stor Pine oc elendigheth som forne Dilis haffde banndett».¹²⁶ Dilis benekter for at hun har lovet Helga sin mann og barn vondt.¹²⁷ Det blir lagt frem flere vitnemål og forklaringer om hva Dilis skulle ha gjort.

Dette resulterer i at Dillis blir dømt til å stille en 12-mannsed ettersom «Gulathinngs Loug som Klarligenn formeller at Troldoms sager, er regnitt blant wbotemaalssager wdi Manndhelgi bogenn, Oc wdi denn siste bog i Gulathings loug ig det xiiij Capittell formeldes, om Kongen legger mannd Lanndtz forrederie sag thill, Da schal hannd giøre sig firj med sin Eed sielff tolfte Saa schall og befrije sig for alle Obitemaals sager».¹²⁸

Den 9. april 1594 ble saken til Dilis tatt opp, og det kom når frem at Dilis ikke kunne sverge 12-manns ed. Resultatet av dommen ble at hun måtte rømme fra byen og aldri returnere under trussel om en strengere straff.¹²⁹

I denne saken kommer det frem at Dillis er anklaget for å være trollkvinne av borgere som ikke selv er trollfolk. Dette er da i samsvar med reglene om vitner på denne tiden. Det som også fremkommer er at Dillis ikke blir dømt til døden for trolldom fordi ingen egentlig utlegger henne for det, de vil bare ikke sverge 12-manns ed for henne. Dette resulterer i at Dillis blir by-forvist. I denne dommen fremstår det heller ikke som tortur blir benyttet, hverken eksplisitt eller implisitt.

¹²² Bergen Rådstueprotokoll fol. 205a

¹²³ Ibid fol. 205a

¹²⁴ Ibid fol. 205b

¹²⁵ Ibid fol. 206d

¹²⁶ Ibid fol. 206d-207a

¹²⁷ Ibid fol. 207a

¹²⁸ Ibid fol. 211b-212b

¹²⁹ Bergen Rådstueprotokoll fol. 244 / Norske samlinger 1852 s. 244

4.2.3 Johanne Jensdatter Flamske og Anne Knutsdatter 1594¹³⁰

Johanne Jensdatter Flamske ble 13. mars ført for retten anklaget for trolldom. «Johanna oc bekiendett de tuende gange att haffue gjort ephther med dett soldt oc sax som foresiger, Och icke heller kunde benegte at dett io war thildragett med for^{ne} Mogenses quinde, Dog hunn sagde sig icke att haffue gjort hennder noget Ondt».¹³¹ Barrbara Christensdatter ble også ført som vitne, og det samme ble Marrenn Hannsdatter.¹³² Etter en rekke vitner og forklaringer kommer det til «Oc efferatt wi saaledis grandgiffueligenn haffuer Randsagett for^{ne} Jahanne Jennsdaatters weffuers sager, befinder Vij att hun haffuer werit wdi eit langsom troldomsröggt, Medenn hunn war i Skienn, Förend hun hid thill Byen, Och sidenn ephther henndis eigen bekiendelse haffuer hunn Omgætt oc ladet sig bruge med wchristelig lesning oc signelse, med Denne ephthergiöring oc andre maade, som foresiger Om hulichen sag».¹³³ Et brev Kong Christian den 4. datert 31. juli 1593 ble lest opp: «fabel oc lesning oc med andre forfengeligheder oc Throldombskaanster, Emod denn Christelig Religion».¹³⁴ De som ble funnet skyldige for slike forhold skulle straffes på livet.

Fordi Johanne hadde bekjent «lesning oc signelse» ble hun dømt til døden, og følgende 16. april ble hun brent på bål på Nordnes.¹³⁵

Anne Knutsdatter ble ført for retten 16. mars 1594 hvor hun lover at hun «strax rømme oc Vandige aff Staffuanger stichtt, saa at dersom hun derepther med saadant befanndtst, wilde hunn lijde oc Wdstaa den straff som Öfferighedenn wilde hennde paalegg»¹³⁶

Hun blir sådan beskylt for trolldomskunster av Magdalena Henndrick Muremesters.¹³⁷ Anna bekjente at hun ga Magdalena et stykke ingefær, mens hun strøk henne på ryggen, for å hjelpe henne med å bli bedre.¹³⁸ Hun vedgikk også at hun kunne flere signaler¹³⁹ Videre ble det «her wdj rette framlaugdt ein beseiglett wdcopie wnder Dannemendz forsegling i Staffuannger som M. Jörgenn Ericksönn Superintendent i Staffuangers sticht forhuerffuett haffuer aff höiglofflig Konning Frederich».¹⁴⁰ Brevet var datert 21. september 1584, og omhandlet trolldom i

¹³⁰ Norske samlinger 1852 s. 245-257

¹³¹ Ibid s. 246

¹³² Ibid s. 246-247

¹³³ Ibid s. 251-252

¹³⁴ Ibid s. 252

¹³⁵ Ibid s. 252

¹³⁶ Ibid s. 253

¹³⁷ Ibid s. 253

¹³⁸ Ibid s. 253

¹³⁹ Ibid s. 254

¹⁴⁰ Ibid s. 256

forbindelse med blant annet «signelse og lesing.»¹⁴¹ Videre blir det henvist til Kong Christian den 4. brev av 31. juli 1593. Resultatet ble etter hennes egen bekjennelse om å kunne signe og bedrive trolldom, at hun skulle straffes med døden.¹⁴²

Som nevnt i den forrige saken ble også Anna brent å bålet på Nordnes den 16. april 1594 sammen med Johanne.¹⁴³

I begge disse sakene fremstår det som at reglene om pålitelige vitner blir fulgt. De står ikke anklaget på bakgrunn av utsagn fra andre trollfolk. Det fremstår heller ikke som at tortur blir benyttet.

4.3 Utvalgte avgjørelser fra 1623-1658

4.3.1 Barbro Bielland 1623

Barbro Bielland ble stevnet for retten av Matz Niels, på bakgrunn av ord hun hadde «ladet fald alle uegne omkring i bøgden»¹⁴⁴ Barbro bekjente for retten at «hund det haffde sagt till hannem [Peder Grøttfield] udj tromaall och icke at hand schulle sige det fra igien».¹⁴⁵ Peder Grøttfield vitnet om at da han hadde krevd 2 dlr fra Barbro, hadde han straks deretter mistet 5 kyr som Barbro hadde «loffuede och forbanede sig paa at schulle schee».¹⁴⁶

Videre fremkommer det at Barbro for retten 19. januar «vpint och vtiungen» skal ha bekjent at hun blant annet kunne «bøde folk och fæ med 5 slags gruelige remser» og at hun «haffuer uerret vdkaldet till Vdsteen Kloster at schulle hielpe Hendrik Dankers kone for hindis siugdomb».¹⁴⁷ Disse kunstene skulle hun ha lært av en kone «paa Herisued paa Jedderen ued nauffn Stenuord».¹⁴⁸

Det følger ikke videre av domsreferatet hva dommen til Barbro Bielland ble. Det er nærliggende, basert på at trolldom var straffbart med døden, at Barbro ble dømt til døden på bakgrunn av det hun hadde bekjent for retten.

¹⁴¹ Norske samlinger 1852 s. 256

¹⁴² Ibid s. 256-257

¹⁴³ Ibid s. 252

¹⁴⁴ Jæren og dalene tingbok nr 6 1622-1623 sak nr. 113 (1623, side 175); hentet fra nettsiden til Tingbokprosjektet.

¹⁴⁵ Ibid

¹⁴⁶ Ibid

¹⁴⁷ Ibid

¹⁴⁸ Ibid

Det står ikke noe om Barbro ble torturert etter domsavsigelse, men i en senere sak blir personer ført for retten fordi Barbro hadde utlagt dem for trolldom. Dette kan tyde på at hun ble forhørt etter domsavsigelse. Samtidig vil dette være et brudd på gjeldene vitneregler fordi hun på en «annen måte» vitner mot andre personer selv om hun selv er trollkvinne. I saken mot Barbro fremstår det som at hun er utlagt av ærbare mennesker, i tråd med loven.

Barbro skal tilsynelatende tilstå upint og utvunget. Det er vanskelig å si noe om hun tidligere hadde nektet for de gjerninger hun nå bekjente seg, men det er ikke helt fjerntliggende å tro at dette var en mulighet. De færreste vil helt uoppfordret innrømme å ha begått gjerninger som automatisk vil føre til dødsstraff og tortur.

4.3.2 Anbjørg Olsdatter 1633

Den 16. juli 1633 ble Anbjørg Olsdatter ført for retten. Hun beskyldes av Ingeborg Steensdatter for å kunne «leese i salt for fæ, och helbrede ded [eller død]». ¹⁴⁹ Det følger videre «Anbiørs egegn frivillige bekiendelse, hen for sellenn och wesell saaledes som følger», som blant annet inkluderte at hun kunne «lesse och helbrede for thenoedwerkken» og «kunde lesse vdi salt for fæ, som whas forgjort, maas melekoenn var thagenn fra demmon». ¹⁵⁰ Siden «bekiende hun alt haffue leest for en mand her i Byenn, der hand haffde ont i sin finger». ¹⁵¹ Det blir i alt fremsatt minst 21 forhold som hun skal være skyldig i. ¹⁵² Det fremkommer til slutt at etter hennes «egegn frivillige bekiendelse» og basert på de bevis som er ført mot henne bør «hun straffes paa hinded liff, med boell och brand». ¹⁵³

Det fremstår i denne saken som at det er andre borgere som har anklaget Anbjørg, og ikke at hun er utlagt av andre trollfolk. Det er heller ikke slik det fremkommer noen indikasjon på at tortur har blitt benyttet i denne sammenheng. På den andre side er det kanskje litt påfallende at hun helt frivillig skal bekjenne å kunne trolldomskunst når straffen for dette er en dødsdom.

4.3.3 Ingeborg Alffsdatter 1650

Ingeborg Alffsdatter ble ført for retten 11. februar 1650, etter å ha vært ført til Fogdegården, beskyldt for å kunne trolldom.

¹⁴⁹ Stavanger len 1633-1634 pk. 17 s. 71 /

<https://www.trolldomsarkivet.uio.no/perl/ikos/visprosess.cgi?prosessid=267>

¹⁵⁰ Ibid s. 72

¹⁵¹ Ibid s. 77

¹⁵² Ibid s. 71-78

¹⁵³ Ibid s. 78

Hun blir av Michel Folderøen beskylt for at hun for 2 år siden, da han hadde vært i «Skauderie» med Ingeborg sin mann, skulle hun ha kastet trolldom slik at han hadde havnet i en ulykke i «Fæehusdør» og senere hadde det ført til at han mistet sin eneste «Koe». ¹⁵⁴ Ingeborg bekjente at hun hadde talt med konen til Michel Folderøen, men hun benektet at hun hadde ville «noget Vondt hoffuit». ¹⁵⁵ Videre fremkommer Niels Haauig «och Proffuit med fuld bogered, at hun haffde sagt i Hans Jldhus om Sl. Mogens Grøndaas at hand war wet scham, och inden langt lier da schulde hand faa scham» ¹⁵⁶

Hennes mann, Jens Omundsen, berettet for rettet at han en gang hadde fått fisk av husmann Jetmund Støllen. Omundsen hadde fått beskjed av Ingeborg om å ikke koke fisken, fordi det var den eneste maten den dagen og Ingeborg kom sent hjem. Han kokte likevel fisken og spiste et stykke, «och der hand haffde Eedet it støche heller thoe der aff da fick hand ondt» og det førte til at han «bleff saa ligendis intil hun kom, och da hun kom Sagde hun Ja nu er Ret thil Pass och nu kom det som det schulde, du schulde haffue ladet fischen bliffue, hand beraabte sig paa at bode bette». ¹⁵⁷ Dette skulle også Niels Christensen og Jetmund sammen med konen ha hørt Ingeborg si. ¹⁵⁸

Deretter ble hun beskylt av Hans Walhammer og Kirsten Jacobs datter og hennes datter Kiersten for å ønske ondt over folk. ¹⁵⁹ Ingeborg «suarede hun lige som til det andet at hun widste der intit aff». ¹⁶⁰ Videre fremkom Lauritz Wffestad for retten for å fortelle at Ingeborg hadde spurt om melk «och som hun wilde giffue hende noget och thog flødet aff det gick hun wred bort thil Skaalleuig och same Afften miste hand en 2 Aar gammel Quie» ¹⁶¹ Ingeborg bekjente at hun hadde fått melk i dette tilfellet. ¹⁶²

Den 6. mars blir Ingeborg Olsdatter på nytt før for retten. Da fremkom Hauldor Sættre for retten «och gjorde hans fuldebogereid paa det hand hende den tiid thil lagde, dernest frembkom efftere. aff Møgster och Bremness Sogner, som war Lauritz Totland Lensmand, Knud Nøtteland, Wie Skiemmeland, Arne Mehus, Gabriel Alssuog, Mogens Grindem, Jon Staffland, Endre Helland, Olle Hobbestad, Rassmus Berie, Lasse Totland, med mehre som da thilstede Var, sambt Anders Haauig, och Wandt at de altid thilforne haffde hørt hendis Onde Røgte i

¹⁵⁴ Sunnhordland Tingbok 1 A 2. 1650-1651 3a / <https://xml.arkivverket.no/tingboker/tingb2.pdf>

¹⁵⁵ Ibid 3b

¹⁵⁶ Ibid 4a

¹⁵⁷ Ibid 4a-4b

¹⁵⁸ Ibid 4b

¹⁵⁹ Ibid 4b-5a

¹⁶⁰ Ibid 5a

¹⁶¹ Ibid 5b

¹⁶² Ibid 5b

bøgden, saaledis, at her ingen thorde weire hende huis hun bad om, thi ellers war de Rede at hund schulde giøre ondt paa dennem, Melch wilde hun iche haffue uden den war fersk eller och fløden war paa den»¹⁶³ Hun blir også beskylt på nytt av sin mann for å ha forårsaket at han var blitt dårlig, og for å sørget for at han hadde vært nødt til gifte seg med henne.¹⁶⁴

Ingeborg ble ført for retten den 26. mars anklaget for trolldom, hvor det ble ført vitner som skulle bevise at Ingeborg var skyldig i trolldom.¹⁶⁵ Hun ble blant annet beskyldt for å ha forårsaket at Johan Kleppes beste «Koe» fikk vondt i den ene foten slik at hun ikke kunne stå og at han derfor måtte slå den ihjel.¹⁶⁶

Etter flere vitnesbyrd spør «Kongl. Maytz. Foget Meenige Almue saa mange som thilstede war, huad Røgte och Snack der gick om hende, huortil de da suarede saa mange som thilstede war, at de altiit haffde hørt it ondt Røgte om hende huor hun drog frem, fra hun war it vng Menische intil nu, ondt haffde hun loffuit och ondt war effterfuld, men ellers huad hendis Gierning war, war Gud bekiendt».¹⁶⁷

Den 20. april blir Ingeborg ført for retten, anklaget for å kunne trolldom. Hun fikk opplest hvilke bevis og vitnesbyrd som var ført mot henne.¹⁶⁸ Deretter fremkom Michel Folderøen «och gaff hende Fuldkommen Throldkonne sag».¹⁶⁹ Dette ble støttet av Halduor Sættene.

Etter opplesning av bevis og vitnebyrd spurte «Kong. Maytz Foget» om hun «iche derfor burde liide effet Louen och Recessen paa hendis liff, thil Baal och Brand och war Endelig dom Begierendis».¹⁷⁰ Retten treffer deretter en avgjørelse på bakgrunn av de vitnesbyrd og beskyldninger som er ført mot Ingeborg, og med dette dømmes hun på sitt «Liff thil Baal och Brand»¹⁷¹

I denne saken er det en tydelig henvising til loven. Det er tydelig at hun blir dømt på bakgrunn av de vitnesbyrd som er fremlagt. Det fremstår som at de som fører vitnesbyrd mot henne er

¹⁶³ Sunnhordland Tingbok 1 A 2. 1650-1651 8b

¹⁶⁴ Ibid 9a

¹⁶⁵ Ibid 19b

¹⁶⁶ Ibid 20a

¹⁶⁷ Ibid 22a

¹⁶⁸ Ibid 34b

¹⁶⁹ Ibid 34b

¹⁷⁰ Ibid 34b-35a

¹⁷¹ Ibid 35a

borgere som ikke er trollfolk og derfor er pålitelige vitner i tråd med det som var gjeldende regler for vitner.

Det er ingen holdepunkter for å si noe om Ingeborg har blitt utsatt for tortur i denne saken.

4.3.4 Giertrud, Anders datter, Hundskor 1658

Giertrud Anders datter Hundkor ble 19. april 1658 ført for retten anklaget for å ha sagt blant folk at «dersom dee hender icke aff dett beste som dee haffde wilde giffue, Daa loffuede hon dennem ondt, Huilket Menige Almue som tilstede waar och sagde mesten deel att were wederfaris huis hon dennem louffet haffde»¹⁷² Joen Pettersen Løffnes fortalte at han hadde ført henne opp til «Lergullen, at daa hon icke wilde gaa op i gaarden før end hon fick en hest som kunde kiøre hender, daa tog be^{te} Joen en liden lis quist aff en Hassell Rund och slog hender der met paa Rumpen daa sagde hon du skalt faa lige for denne din forenskab to dager effter døde en aff hans beste kører som stod paa Basen»¹⁷³ Videre fortalte Anders Borkenskor at hans kone hadde tilbyd Hundskor drikke fra ei bømte, noe som førte til at Hundskor ble fornærmet.¹⁷⁴ Oluff Haus hadde også være tilstede under dette og han fortalte at han hadde sagt til Hunskor «loffuer du hannem ondt, daa skall du wist faa skam, daa sagde hon denne gang skall hand sleppe, Men 8te dager effter Rode be^{te} Ander thill gullen och paa hans heim Reise wdj stille weer kom en Baare och kaste baaden om mett hannem, och der hand klagede sig her effer, daa sagde hon ieg haffde edlet dig noget andet, da waar synd att skulde saa sleppe».¹⁷⁵

Oluff Jffuersen Bortne fortalte at Hundskor hadde vært hos ham i 3 dager og netter. Hun hadde lovet at han skulle «faa skam», noe som medførte at han straks mistet «thuende aff hans beste Kører som nyss haffde kalffuett».¹⁷⁶ Videre blir hun anklaget av Oluff Niels Laugøen som mistet sin eneste ku, og av Jacob Gillehammer som anklaget henne for å være skyld i at huset hans brant ned.¹⁷⁷ Hun blir også beskyldt for å drive ondt av Lauris Nygard.¹⁷⁸

¹⁷² Tingbok for Nordfjord 1658 fol. 29 / <https://xml.arkivverket.no/tingboker/Nordfjordtgb1658.pdf>

¹⁷³ Ibid 29

¹⁷⁴ Ibid 29

¹⁷⁵ Ibid 29

¹⁷⁶ Ibid 29-30

¹⁷⁷ Ibid 30

¹⁷⁸ Ibid 30

H Samuel Bugge Sogne Prest bekjente for retten at Giertrud for omkring med kjeltringer, og 3 ganger hadde hun skriftet for sine gjerninger.¹⁷⁹ Hun hadde også «laug sig død, och er bleffuen laug i en ligkiste 2 ganger, och daa hon fornam at hon kom til kirken spente hon gaffuelen wd, och sprang op be^{te} gertruis Moder moder blff brendt, och hendis Moder Suspect for Troldom, wdj Peder Jørgensens thid.».¹⁸⁰

Giertrud Hundskor blir av fogden spurt om hun har noe å si angående anklagene, hvorpå hun svarer «at hon giffuer sin Saug i guds och øffrighedens hender».¹⁸¹ Fogden fremsetter for retten påstand «om hon icke for saadanne hendis løffer och wdediske gierninger bør at lide på liffuett Waar Dom begerende».¹⁸²

Basert på det som er fortalt blir det sagt «>Oc effterdj Reces: 2 Bog yywiiij cap at huem som omgais met saadan spøgerj och troldkonster bør att straffis paa Halsen, Men haffr 3die ganger som witterligt er baade met en ecte Mand och thuende Andre sig wdj Horreri haffr forseett, Derfor wiste wij ey Retttere att kiende met be^{te} giertrud jo bør at lide paa Halsen, met mindre den gunstige Øffrighed hender mildeligere will benaade»¹⁸³ Resultatet av alle vitneutsagnene og bevisene ble at Giertrud Hundskor skulle bøte med livet for brudd på 2. boks 28. kap i Christian IVs store recess av 1643.

Den 17. juni 1658 ble flere av de som hadde vitnet mot Gertrud Andersdatter spurt om de fremdeles vedkjente seg det de hadde fortalt tidligere.¹⁸⁴ Fogden leste opp for Joen Pedersen «dee proff som hand tilforne paa Giertrud Hundskor proffuede Fol 29 findis indførtt, Huilke proff hand enu wed gick och gjorde sin Bogereid der paa».¹⁸⁵ Fogden spurte så hva Giertrud hadde å svare på dette, hvorpå hun «hon icke kunde benecte at det haffue sagt och at det fløg wd daff hendis Hoffuet».¹⁸⁶ Det blir også satt frem påstander av Oluff Jffuersen Borckne og av Oluff Nielsen Lagueid. Gierterud sier hun ikke kunne benekte å ha sagt at hun «wilde ligge død for hans Dør» og at hun «spyttede Hon der wdj 3 ganger och siden den icke wilde fortere».¹⁸⁷

¹⁷⁹ Tingbok for Nordfjord 1658 30

¹⁸⁰ Ibid 30

¹⁸¹ Ibid 30

¹⁸² Ibid 30

¹⁸³ Ibid 30-31

¹⁸⁴ Ibid 39-40

¹⁸⁵ Ibid 40

¹⁸⁶ Ibid 40

¹⁸⁷ Ibid 40

Videre fremkommer det at «Anders Hundskor och Morten i Krageuigen gjorde deris Bogereid, at haffue seet huad Smerte och Pine be^{te} Lauris Loug wdj, och dog icke syntis noget paa ham.».¹⁸⁸ Her fremstår det som at Giertrud er utsatt for tortur, noe som nå var tillatt fordi hun hadde blitt dømt til døden.

Det som følger etter dette er en forklaring fra Giertrud om en liten hund som kommer til henne når hun ligger «død» og som er med henne når «Caspars dotter ble forstørrett», samtidig som den var med henne rundt på andre gårder.¹⁸⁹ Videre skal hun ha bedt denne hunden om å drepe Joen Pitters ku på grunn av at han hadde slått henne.¹⁹⁰ Det som er gjennomgående i denne følgende forklaringen er at det er denne hunden som skal ha bedt henne om å gjøre flere av ugjerningene hun er beskyldt og dømt for.

Det ender med at fogden Jens Pedersen spør retten «at effter disse offi^{te} proff och windisbyrd som wed æid er thaget sampt endocsaa hendis bekiendelse, om hon icke derfor borde at lide til Boel och Brand, waar Dom begerende».¹⁹¹ Det ender med at Giertrud blir dømt til bål og brann.¹⁹²

Den 22. juli 1658 ble Gertrud Hundskar ført for retten, før hun hadde blitt henrettet av fogden, og spurt om «Oluff Aasen och Timand Hammers biuerelse Om Lisbet Skore som nu paa fougdegaarden er wdj arrest, Haffde bedreffuet dee gierninger som hon tilforne haffuer bekiendt, Suarede at huis hon haffr sagt skulde were sandferdig, at be^{te} Lisbet haffde melket thuende Køer i hiell»¹⁹³ Det fremgår ikke av tingboken hva skjebnen til Lisbet ble etter at hun hadde blitt anklaget for trolldom.

Det som fremkommer her er at en dømt trollkvinne vitner for retten, for å utlegge en annen person for trolldom. Dette var klart i strid med reglene om gyldige vitner, og følgelig skal det ikke kunne bygges på Gertrud sine uttalelser.

Det fremkommer også i denne dommen at Gertrud blir dømt til døden og torturert i ettertid, noe som er i samsvar med loven.

¹⁸⁸ Tingbok for Nordfjord 1658 40

¹⁸⁹ Ibid 40

¹⁹⁰ Ibid 41

¹⁹¹ Ibid 42

¹⁹² Ibid 42

¹⁹³ Ibid 46

4.4 Oppsummering

Det fremstår som at retten på Vestlandet i større grad, enn i Finnmark, forholder seg til de gjeldende regler for vitner og tortur. Det er ikke funnet et mønster av at regler for vitner og tortur ble systematisk brutt.

I de fleste dommene er det bygd på uttalelser fra personer som ikke kan karakteriseres som uærlige eller umoralske mennesker, og de er derfor gyldige vitner. Det er i to saker (Barbro Bielland og Gertrud Hundskar) sett de som blir dømt utlegger andre, og at dette blir brukt i senere saker. Situasjonen gir inntrykk av at det i hovedsak ikke blir brukt ulovlige vitner eller at trollfolk på annen måte vitner eller utlegger noen.

Det fremstår også som at reglene for tortur i stor grad bli overholdt. Det blir generelt sagt lite om tortur i rettsreferatene, selv om det kan leses noe om det i de ulike sakene. I de tilfeller tortur blir nevnt så er reglene om at tortur ikke kan skje før etter dødsdom fulgt. Det er heller ikke funnet en utbredt bruk av vannprøven som per datiden definisjon ikke var tortur, men som heller ikke var nedfelt i noen lovbestemmelse, og som i større grad ble benyttet i Finnmark.

5 En sammenligning av Finnmark og Vestlandet

5.1 Introduksjon

Analysen ovenfor av dommene fra Finnmark (kap. 3) og Vestlandet (kap. 4) viser at det er enkelte ulikheter ved anvendelsen av lovreglene, både reglene om vitner og reglene om tortur. På Vestlandet overholder dommerne i større grad reglene, mens dommerne i Finnmark er mer liberale med å se vekk fra lovene.

Det fremstår som en likhet at mange av formuleringene både i nord og sør er like, og at det er et visst system i tilknytning til prosedyren. Det er fogden som fremsetter påstand om straff, og i stor grad blir denne fulgt opp av dommerne både i nord og sør.

I det følgende skal jeg undersøke om det foreligger bakenforliggende grunner som kan forklarer ulikheter og likheter ved rettshåndhevelsen av reglene om vitner og tortur i Finnmark og på Vestlandet på 1600-tallet.

5.2 Bakgrunnen for ulikheter i praksis

5.2.1 Ulikheter og endringer ved rettssystemet

Det første forholdet som kan bidra til å forklare forskjellene mellom Finnmark og Vestlandet er endringer ved rettssystemet.

Fra slutten av 1500-tallet og utover 1600-tallet skjedde det en endring i det danske-norske rettssystemet. Etter reformasjonen i 1536 ble det danske riksrådet øverste domstol i Norge sammen med den norske kansleren.¹⁹⁴ Etter reformasjonen ble også de rettsområder som før hadde vært kirken sitt ansvar lagt under kongens jurisdiksjon.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Sunde s. 177

¹⁹⁵ Ibid s. 187

Mellom 1600-1603 ble de norske lagmennene avsatt, og erstattet med danske lavadelsmenn.¹⁹⁶ Samtidig hadde sorenskriveren blitt innført som en fast del av retten i 1591, og han ble senere meddommer.¹⁹⁷ I 1643 ble det slått fast at det var sorenskriveren som var ansvarlig for dommer avsagt på bygdetinget sammen med lagrettemennene.¹⁹⁸

I 1607 ble lagtinget og by- og bygdetinget skilt fra hverandre ved Lagmannsforordningen av 1607, og bindeleddet mellom byting og lagting ble nå ankeretten.¹⁹⁹ Norske by- og bygdeting ble i 1590 pålagt å dømme i alle saker før saken kunne legges frem for lagmannen, men på grunn av manglende kompetanse i kompliserte saker ble Adelssduplikken sendt til kongen i 1608 med spørsmål om bygdetinget kunne slippe å dømme i vanskelige saker.²⁰⁰ Dette ble avvist av kongen, men det ble bestemt at i vanskelige saker skulle ikke dommerne være ansvarlige for avgjørelsene.²⁰¹

Tvungen appell i trolldoms- og drapssaker ble ikke innført i Norge før kong Kristian Vs norske lov i 1687, noe som betyr at før dette var de ulike instansene pålagt å dømme.²⁰² Med tvungen appell ble det åpent for at en høyere instans kunne omgjøre og gi mildere straff.²⁰³ En slik ordning hadde ikke blitt videreført fra Magnus Lagabøtes Lands- og Bylov som hadde som utgangspunkt: «Bare ein tåpe følgde lova dersom den var for streng eller for mild i høve til den einskilde sake, for retten si oppgåve var å treffa ei rimeleg avgjerd».²⁰⁴ Dette tilsier at dersom det før 1687 ble truffet avgjørelser *som ikke var i samsvar med lovens ordlyd* kunne det tenktes at dette var en sedvane som fulgte fra Magnus Lagabøtes Lands- og bylov, selv om det ikke lengre var hjemmelet i loven.

I Kong Christian den Fjerdes norske Lovbog af 1604 Tingfare Balcken Om lagting oc eed, cap I ble det gitt regler for hvor og når lagting skulle holdes. Det ble bestemt at lagtinget skulle holdes hvert år i «Staffwangers dömme, skal holdis, den første S. Botolphi: den anden, korsmosse om høsten. Bergen laugting, skal holdis S. Botolphi dag».²⁰⁵ Dette betydde at for Stavanger len og Bergenhus len skulle lagting avholde hvert år. For Finnmark ble det bestemt

¹⁹⁶ Sunde s. 177

¹⁹⁷ Ibid s. 218, 220

¹⁹⁸ Ibid s. 220

¹⁹⁹ Ibid s. 198

²⁰⁰ Ibid s. 198

²⁰¹ Ibid s. 198

²⁰² Ibid s. 202

²⁰³ Ibid s. 203

²⁰⁴ Ibid s. 204

²⁰⁵ S. 8 hentet 5.5.22: <https://www.nb.no/nbsok/nb/22696dc192d7b421ec2d94d90e153646?index=2#37>

at «oc huer tredie aar, skal holdis laugting, cdi huert fiskewær, edi Findmarcken».²⁰⁶ Her fremkommer det at det er forskjell på hyppigheten av lagting på Vestlandet og i Finnmark. Da lagting skulle holdes på fiskeværene i Finnmark måtte lagmannen som bodde i Nordland komme reisende for å holde ting.²⁰⁷

5.2.2 Demografi og geografi

Et annet forhold som kan forklare forskjellene i rettsanvendelsen mellom Finnmark og Vestlandet er demografi.

Mellom 1500 og 1650 økte Norges befolkning fra 100 000 innbyggere til 440 000.²⁰⁸ På midten av 1600-tallet var befolkningen i Finnmark på ca. 3000-3200 mennesker.²⁰⁹ Befolkningen i Finnmark bestod av nordmenn og samer, og de fleste nordmenn bodde i små fiskevær som var fordelt langs hele kysten.²¹⁰ De største fiskeværene var Vardø, Vadsø, Kiberg og Ekkerøy.²¹¹ De fleste sakene som ble ført i Finnmark ble ført for førsteinstansen, altså bygdetinget eller lokal rett.²¹²

I Bergen bodde det rundt år 1600 ca. 15 000 innbyggere, noe som gjorde Bergen til Nordens største by på dette tidspunktet.²¹³ Rogaland hadde omtrent 26 000 ved inngangen av 1700-tallet.²¹⁴ Dette betyr at bare i Bergen bodde det rundt 5 ganger flere mennesker enn i hele Finnmark. I Bergen lå bygningene i Vågen tett i tett, noe som medførte at de fleste nok hadde en form for bekjentskap.²¹⁵

Antall hekseprosesser som ble holdt var høyest i Finnmark, selv om Finnmark var et av fylkene med minst befolkning. Vi kan se en betydelig forskjell i antall henrettede prosentvis mellom Finnmark og i Rogaland, 67 prosent av de anklagede i Finnmark ble henrettet mot 22 prosent av de anklagede i Rogaland.²¹⁶

²⁰⁶ S. 8 hentet 5.5.22: <https://www.nb.no/nbsok/nb/22696dc192d7b421ec2d94d90e153646?index=2#37>

²⁰⁷ Willumsen 2013 s. 250

²⁰⁸ Ibid s. 241

²⁰⁹ Ibid s. 241

²¹⁰ Ibid s. 241

²¹¹ Ibid s. 241

²¹² Ibid. 286

²¹³ Hentet 4.5.22: <https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/fakta-om-bergen/historie>

²¹⁴ Hentet 4.5.22; <https://snl.no/Rogaland>

²¹⁵ Gilje s. 166

²¹⁶ Willumsen 2013 s. 267

Basert folketallene hadde det vært naturlig at det hadde vært flere trolldomssaker på Vestlandet enn i Finnmark. En større befolkning åpner for en større mulighet til å føre flere prosesser. Dette er likevel ikke tilfellet. Vi ser tydelig at det forekommer flere saker i Finnmark, selv om befolkningstallet er mindre. Da det fremkommer en slik forskjell kan det knytte seg til bruken av reglene om vitner. I Finnmark ble disse reglene i liten grad fulgt, mot stor etterlevelse på Vestlandet. I tillegg ble ikke tortur brukt på Vestlandet i samme grad som i Finnmark, noe som førte til at selv om Vestlandet hadde større befolkning ble utleggingen begrenset.

I tillegg til demografi, er det ulikheter ved geografien som også kan bidra til å forklare forskjellene i rettsanvendelsen mellom Finnmark og Vestlandet.

Som nevnt ligger Finnmark helt nord i Norge, noe som vil si at Finnmark ligger meget langt fra København som var senteret for rettsutviklingen og den politiske ledelsen i Danmark-Norge på denne tiden. Dette kan ha medført at det tok tid før informasjon og lover nådde frem, og det kan derfor forklare at lovene ikke ble håndhevd i Finnmark i like stor grad.

Finnmark er geografisk sett et område i Norge med arktisk klima, noe som gjør at området skiller seg fra resten av fastlands-Norge. Været og naturforholdene var og er nok mer utfordrende enn lengre sør i landet. Dette kan ha medført at det var lettere å tro på at noen var ansvarlige for ulykker, for eksempler på sjøen, enn lengre sør i landet. I tillegg utgjorde den samiske befolkningen ¼ del av den totale befolkningen i Finnmark.²¹⁷

På 1600-tallet var det en tilknytning mellom Bergen og Finnmark da båter med tørrfisk gikk fra Finnmark og Nordland til Bergen for å selge tørrfisken i bytte mot andre varer.²¹⁸ Dette betyde at det gikk båter direkte mellom Finnmark og Bergen, noe som var med på å knytte landsdelene sammen.

Vestlandet på den andre siden ligger betydelig nærmere Danmark og København enn det Finnmark gjorde. Dette kan ha gjort det enklere å ha tilknytning til det rettslige og politiske sentrum i Danmark-Norge. Dette kommer til uttrykk blant annet ved at domkapittelet i Bergen sendte en forespørsel til myndighetene i København om hvordan en trolldomssak skulle løses

²¹⁷ Willumsen 2013 s. 241

²¹⁸ Ibid s. 242

på 1580-tallet.²¹⁹ Dette resulterte i at kongen 21. september 1584 skrev under på en forordning som ble sendt ut og som skulle være gjeldende i Stavanger og Bergenhus len.²²⁰

5.2.3 Rettssystemet, demografi og geografi som kontekst

Som beskrevet ovenfor i punkt 5.2 kan ulikheter i rettssystemet, demografi og geografi bidra til å forklare ulikhetene i rettsanvendelsen i Finnmark og på Vestlandet. I det følgende skal jeg se på hvordan disse faktorene virket inn på rettsanvendelsen i Finnmark og på Vestlandet.

Den sentrale likheten mellom Finnmark og Vestlandet var i hovedsak likheten av formuleringer i domsreferatene. Dette blir blant annet sett ved at betegnelser som «til bål og brann», «upint og utvunget» og lignende, med noe ulikheter tilknyttet rettskriving, blir benyttet både i Finnmark og på Vestlandet. Dette kan være et resultat av at sorenskriverne hadde en felles oppgave, og de reiste rundt på ulike tingsteder. Reisingen kan ha ført til konformitet i formuleringene. Videre kan kontakt mellom landsdelene ha virket inn på skrive- og prosessføringen, som i stor grad er lik på Vestlandet og i Finnmark.

Den sentrale ulikheten mellom Vestlandet og Finnmark knytter seg til at lovreglene i stor grad ble anvendt ulikt, selv om de i utgangspunktet skulle blitt brukt likt i identiske saker. En årsak til dette kan være forskjellen i hyppigheten av hvor ofte lagting ble holdt.

På Vestlandet ble lagtinget avholdt hver år, noe som gjorde at saker som ble sendt videre etter behandling på by- eller bygdinget raskt ble tatt opp på lagtinget. Lagtinget skulle ha større kompetanse enn by- og bygdinget, nettopp fordi dommere på by- og bygdinget ikke skulle stå ansvarlige for avgjørelsene sine i vanskelige saker. Lagmannen innehadde den kompetansen som by- og bygdinget manglet. I Finnmark derimot ble lagting bare holdt hvert 3. år, noe som medførte at saker kunne bli liggende i lengre tid. Det kunne på 1600-tallet gå mer enn 3 år mellom hver gang lagmannen var i Finnmark.²²¹ Førsteinstanden dømte i de fleste tilfeller i Finnmark, som tidligere nevnt.

I de sakene som ble ført på by- og bytetinget var det fogden som var representanten for myndighetene og de resterende lagrettemennene var som regel ærbare menn fra lokalsamfunnet. Det er vanskelig å si noe om kunnskapen de innehadde, men basert på at de i

²¹⁹ Gilje s. 213

²²⁰ Ibid s. 213

²²¹ Hagen 2015 s. 2: <https://doi.org/10.18261/ISSN1894-3195-2015-02-06>

flere saker har henvist til blant annet meded og eldre rettsregler tilsier det at de må ha innehatt noe kunnskap om hva rettskildet i sin samtid var. I saken mot Sigrid 1654-1663, som var en sak for lagrettemenn og ikke for lagmannen, blir det sagt at hun ikke kan dømmes til vannprøven fordi det ikke var noe grunnlag for en slik prøve etter gjeldene lover og recesser. I den samme saken blir det også referert til Kong Christian 4s recess om trollfolk. På bakgrunn av dette må lagrettemennene som dømte på by- og bygdetingene inneha kunnskap om gjeldene lov og rett, og det et viser en utvikling fra tidligere hvor vannprøven ble benyttet uten lovlig grunnlag. Det fremstår med dette som at dommerne i førsteinstans aktivt går bort fra gjeldende rett i forbindelse med vitner og tortur når dette benyttes i strid med lovreglene.

Sakene fra Finnmark gir et bilde av en situasjon hvor det fremstår som viktigere å finne frem til andre trollfolk, enn å sørge for at hver enkelt dom følger de gjeldene lovreglene. Spesielt kommer dette frem i forbindelse med vitneregler. Det som er gjennomgående i sakene fra Finnmark er at i de fleste sakene blir trollfolk ført for retten basert på at de er utlagt og anklaget av andre som enten allerede er dømt for å være trollfolk eller som står anklaget for å være det. Dette kommer blant annet til uttrykk i sakene om Marritte Thamissdatter og Margette fra Makkaur. Dette står i sterk kontrast med hva som var gjeldene regler for vitner, nemlig at trollkvinner og trollmenn ikke kunne stå som vitner for retten, jf. Koldiske recess av 13. desember 1558 artikkel 18. Gjennomgående blir reglene for lovlig vitneførsel ikke fulgt i Finnmark.

Dette taler for at ulikheten i hyppigheten av gjennomføring av lagting og forskjellen i kunnskapsnivået hos første- og andreinstans kan forklare ulikheten i lovanvendelsen av lovene om vitner i Finnmark og på Vestlandet.

Tortur var som sagt ikke tillatt i de tilfeller hvor en person ikke var dømt til døden, og det ser ut som at både på Vestlandet og i Finnmark har noe dommerne kunnskap om denne begrensingen.

I Finnmark kommer dette frem ved at tortur i hovedsak ikke dokumenteres i rettsreferatet før etter at dødsdommen er truffet. Selv om det må ha vært kunnskap i førsteinstans om at tortur ikke var tillatt før dødsdom kommer det likevel i frem noen saker at en person er utsatt for tortur *før* dødsdom, se blant annet de to siste sakene fra Finnmark. Tortur *før* dom var klart i strid med gjeldende regelverk.

Da utvalget mitt utgjør 11,5 prosent av alle dødsdommer i Finnmark, og 4,4 prosent av alle trolldomsaker, kan det ikke utelukkes at det er flere tilfeller av saker i Finnmark hvor tortur ble benyttet *før* og *etter* dom. Det er også påfallende at i flere saker endrer en person som står anklaget for trolldom forklaring mellom første rettsmøte og det neste. Ved det etterfølgende møtet bekjenner personen å være skyldig i trolldom. Som nevnt tidligere kan dette tolkes i retning av å være et uttrykk for at tortur har funnet sted, men fordi det etter loven ikke var lov å bruke tortur på denne måten ble det dekket over. Spesielt poengteres det at ved slike endringer i meninger så har personen selv tilstått å være skyldig frivelig og u-pint. Da det var kunnskap om lovligheten av tortur i førsteinstans kan dette ha fungert på en måte å benytte seg av tortur uten å bryte loven, for om det ikke står at en person er torturert i rettsreferatet så var dommerne innenfor lovens ordlyd. Sett i sammenheng med at Finnmark ligger langt unna København, kan dette ha gjort det mulig for lagrettemennene å benytte seg av tortur uten å dokumentere det. Dette kan knyttes opp mot den mulige motivasjonen for bruk av tortur i Finnmark.

I Finnmark fremstår det som at tortur benyttes som et middel for å frem både tilståelse, og som et middel for å finne frem til andre trollfolk. Det kan nesten fremstå som at siktemålet med torturen i hovedsak er å finne andre trollfolk Dette kan vært begrunnet med et ønske om å forhindre ulykker eller andre negative hendelser. Dette må muligens sees i sammenheng med klimaet i Finnmark, som var mer utførende enn klimaet på Vestlandet, og at det var en utbredt tro på at trolldom var et reelt fenomen.

Videre ble vannprøven bruk i en helt annen grad i Finnmark, enn på Vestlandet. Bruken av vannprøven i Finnmark var betydelig mer utbredt, og den ble benyttet som et middel for å få frem tilståelser. Bruken av vannprøven i Finnmark kan derfor knytte seg til motivasjonen om å få utlagt andre trollfolk.

Det skal også bemerkes at i gjennomlesingen av saker fra Finnmark bemerket jeg meg at det fremstod som at dødsdommer raskt ble håndhevet. Dette kom til syne ved at den dødsdømte trollpersonen, som hadde utlagt de som nå stod tiltalt, allerede var brent på bålet i den etterfølgende saken. En rask håndhevelse kan indikere at langt ifra alle saker i trolldomsprosessene ble vurdert av lagmannen, som mest sannsynligvis innehadde mer kunnskap om gjeldene regler, enn det by- og bygderetten hadde.

Dette kan tolkes dit hen at det var mer pressende for førsteinstans i Finnmark å finne frem til andre trollfolk enn å følge lydets ordlyd. Dette ble muliggjort ved at lagtinget etter loven bare

skulle holdes hvert 3. år og det ble ofte holdt sjeldnere enn dette, samt at det er vanskelig å føre kontroll med en landsdel som ligger så langt unna sentrum for styresmaktene.

Situasjonen på Vestlandet fremstår i utgangpunktet som meget ulik bildet som kommer frem i Finnmark. I de utvalgte sakene fra Vestlandet er det i hovedsak vanlige borgere som står bak anklagene, og ikke andre trollfolk. Det er i et fåtall av de sakene som er belyst at det er en dømt trollperson har utlagt den som står tiltalt. Situasjonen på Vestlandet skiller seg med dette betydelig fra Finnmark. Dette kan tale for at dommerne på Vestlandet hadde bedre oversikt over gjeldende regler, eller at de var mer opptatt av å følge lovens ordlyd. I de analyserte sakene fremstår det som at reglene om vitner i stor grad blir fulgt.

Når det kommer til bruken av tortur på Vestlandet fremstår det som at loven følges i stor grad, i den forstand at tortur ikke forekommer før *etter* at den anklagede er dømt til døden. I likhet med i Finnmark er det likevel påfallende at personer som er ført for retten på et tidspunkt og har benektet alle forhold, senere ved en annen anledning helt frivillig skal ha vedgått å være skyldig. Ulovmessig tortur på Vestlandet kan ikke helt utelukkes da utvalget av saker fra Vestlandet utgjør omlag 12,5 prosent av alle saker fra Rogaland og Bergenhus len hvor resultatet ble dødsstraff og 3,2 % av alle trolldomssaker fra samme området.

Analysen gir et bilde av dommere på Vestlandet som i større grad fokuserer på begrunnelsen i dommene, det kommer i flere saker tydelig frem hvorfor de velger å dømme en person til en passende straff. Flere saker fra Finnmark, som ikke ble inkludert, var knappe i selve domsgrunnlaget og baserte seg ofte på uttalelser som hadde kommet frem i andre rettsmøter. Det blir ikke oppsummert på samme måte som på Vestlandet. Videre er det også oftere nevnt hva rettsgrunnlaget for avgjørelsen er, for eksempel i saken mot Johanne Jensdaotter og Anne Knutsdaotter hvor det i begge tilfellene vises til brev fra Kong Christian IV om hvordan trolldom skulle straffes. Med dette fremkommer det at det var bedre kunnskap på Vestlandet om hvordan gjeldene rett skulle håndheves.

Analysen av sakene fra Vestlandet viser at dommerne i større grad var opptatt av å overholde lovens regler, og de hadde ikke den samme motivasjonen som eksiterte i Finnmark med å få utlegge andre for trolldom. Kunnskapsnivået om gjeldene regler på Vestlandet ser ut til å være høyere enn i Finnmark, eller så er dommerne mer opptatte av å følge lovens ordlyd.

Dette kan skyldes at det på Vestlandet ble holdt lagting hvert år, noe som medførte at andreinstans hadde bedre mulighet til å føre kontroll med dommene fra førsteinstans. Oftere lagting må også ha ført til at kunnskap som lagmannen innehadde ble tilgjengelig på en annen måte for førsteinstansen på Vestlandet, ved at den oftere ble brukt, enn i Finnmark. I tillegg ligger Vestlandet betydelig nærmere København, noe som gjorde det enklere å få innspill fra styresmaktene i København og få oversikt over gjeldende regler.

5.3 Sammenfattende betraktninger

Etter analyse av saker fra Vestlandet og Finnmark er det tydelig at det forekommer ulikheter i anvendelsen av reglene tortur og vitner i Finnmark og på Vestlandet på 1600-tallet.

Reglene om tortur og vitner ble på Vestlandet i stor grad overholdt, mens det i Finnmark er lite som tilsier at disse reglene ble fulgt i like stor grad. Spesielt når det kommer til reglene om vitner er det en sprikende forskjell på Vestlandet og Finnmark. Lovreglene om vitner ble i større grad fulgt på Vestlandet enn i Finnmark.

Oppsummert fremstår det som at den mest nærliggende årsaken til ulik anvendelse og etterfølgelse av reglene var at lagting bare ble holdt hvert 3. år i Finnmark, mot hvert år på Vestlandet. Dette åpnet for at førsteinstansen i Finnmark avgjorde hovedvekten av saker, og de som satt i førsteinstansen hadde ikke samme forutsetning for å kjenne til gjeldene lover og regler slik som lagmannen. Færre lagting medførte at det ble mindre kontroll med underinstansen, dette åpnet for en liberal bruk av reglene om vitner og tortur, noe som er den grunnleggende ulikheten mellom Finnmark og Vestlandet.

Litteraturliste

Litteratur

Alm, Ellen, *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600 – tallet: En komparativ undersøkelse*, Universitetet i Tromsø 2000

Et historisk samfund i Christiania, *Norske Samlinger Første Bind*, Feilberg & Landmarks Forlag 1852

Gilje, Nils, *Heksen og humanisten*, Fagbokforlaget 2003

Hagen, Rune Blix, «Ingen uediske mennesker skal stå til troende» - Lagmannsdømming i nordnorske trolldomssaker 1647-1680, *Heimen* pp 148-166 16.7.2015:

<https://doi.org/10.18261/ISSN1894-3195-2015-02-06>

Hagen, Rune Blix, *Hekser: Fra forfølgelse til fortryllelse*, Humanist Forlag 2003

Hagen, Rune Blix, *Dei europeiske trolldomsprosessane*, 2. opplag, Det Norske Samlaget 2007

Hallager og Brandt, Kong Christian den Fjerdes norske Lovbog af 1604, Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Den rettshistoriske kommisjon 1981:

https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2006111400040

Koch, Søren, *Comparing legal cultures*, 2. utg. Fagbokforlaget 2020

Kolderup-Rosenvinge, Janus, *Dansk Retshistorie: Grundrids af den danske Retshistorie: til brug ved Forelæsninger*, 3. opplag, Gyldendal 1860

Næss, Hans Eyvind, *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet: En retts- og sosialhistorisk undersøkelse*, 2. utgave, Universitetsforlaget 1982

Sunde, Jørn, *Speculum legale – rettsspegele*, Fagbokforlaget 2005

Ukjent forfatter, *Christian den fjerdes recess 1643*, Oslo: Den rettshistoriske kommisjon 1981:
https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014012208125

Willumsen, Liv Helene, *Trolldomsprosessene i Finnmark: Et kildeskrift*, Skald 2010

Willumsen, Liv Helene, *Dømt til ild og bål: Trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark*, Orkana Akademisk 2013

Willumsen, Liv Helene, *Kilder til Trolldomsprosessene i Finnmark: Modernisert språklig utgave*, Statsarkivet i Tromsø/ Skald 2017

Digitale kilder

Tingbøker og faksimiler

Nordfjord Tingbok 1658: <https://xml.arkivverket.no/tingboker/Nordfjordtgb1658.pdf>

RK. Lr. Stavanger len, 1633-1634 pk. 17, Faksimiler av trolldomsprosess, Universitet i Oslo: <https://www.trolldomsarkivet.uio.no/perl/ikos/visprosess.cgi?prosessid=267>

Sunnhordaland tingbok nr. 2 1650 -> <https://xml.arkivverket.no/tingboker/tingb2.pdf>

Andre digitale kilder

Fakta om Bergen, Historie, Bergen kommune:

<https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/fakta-om-bergen/historie>

Thorsnæs, Geir, *Rogaland*, Store norske leksikon 18.mars. 2022, hentet 5.5.22:

<https://snl.no/Rogaland>

Trolldomsforordningen av 12. oktober 1617, Arkivverket: <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/forbrytelse-og-straaff/trolldomsforordningen-av-12.oktober-1617>

Trolldomsforordningen av 1617, Norgeshistorie, Universitetet i Oslo:

<https://www.norgeshistorie.no/kilder/kirkestat/K1104-Trolldomsforordningen-av-1617.html>

Uddrag af 'Den københavnske reces' om trolddomssager 6. december 1547, danmarkshistorien.dk, Aarhus universitetet:

<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/uddrag-af-den-koebenhavnske-reces-om-trolddomssager-6-december-1547/>